

Ks. WOJCIECH JAŻNIEWICZ

Arcybiskupie Wyższe Seminarium Duchowne w Szczecinie, ORCID 0000-0003-4412-3304

KONCEPCJA PRAWDY W RAMACH SYSTEMU PERSONALIZMU UNIWERSALISTYCZNEGO

Z mniejszości postępujemy ustawnie do góry:
Z martwej przejdźmy w krainę żyjącej natury,
Kędy ludzkość jest światem, żywiołami duchy.
Jak śledzić przyczyn, związać następów łańcuchy?
Tu zaćmi nieskończona różność widowiska,
Tu po obcych świadectwach droga myśli śliska,
A bóstwo Prawdy, skąpiąc nagiego promienia,
Pełni swojej nie raczy ukazać spod cienia,
Bo jej trudno dostrzeże, choć kto oczy wlepi;
Od dzieciństwa jesteśmy długo na nią ślepi¹.

Zacytowany powyżej tekst wyszedł spod pióra Adama Mickiewicza. Jego adresatem jest Joachim Lelewel, entuzjastycznie przyjęty przez swych uczniów nauczyciel, który otwierał oczy młodzieży wileńskiej na prawdę historyczną. Mickiewicz, zaliczający się do grona wychowanków młodego profesora, daje wyraz tęsknoty za prawdą która w Królestwie Polskim była towarem deficytowym. Czymże jednak jest owa prawda do której tęsknią studenci z Wilna? Jaka jest jej natura? Czy poznanie prawdy jest możliwe i co to w ogóle znaczy znać prawdę? Oto pytania wykraczające daleko poza granice dawnej stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego i wąskie ramy życia tamtego pokolenia. Pytanie o prawdę jest jednym z najstarszych zagadnień filozofii i teologii. Próbowali na

¹ A. Mickiewicz, *Do Joachima Lelewela z okoliczności rozpoczęcia kursu historii powszechnej w uniwersytecie wileńskim, dnia 9 stycznia 1822 r.*, w: idem, *Dzieła*, t. I, oprac. Cz. Zgorzelski, Warszawa 1993, s. 143.

REV. WOJCIECH JAŻNIEWICZ

The Szczecin Archbishop's Seminary, ORCID 0000-0003-4412-3304

THE CONCEPT OF TRUTH WITHIN THE SYSTEM OF UNIVERSALIST PERSONALISM

From the minority, let us proceed steadily upwards:
From the dead, let us pass into the land of living nature,
Where humanity is the world, the elements are spirits.
How to track causes, tie sequences chains?
Here, the infinite diversity of the spectacle eclipses,
Here, after foreign testimonies, the path of thought is slippery,
And the deity of Truth, skimming the naked ray,
He does not deign to show his fullness from the shadows,
Because it is difficult for her to see, although who will fix their eyes;
Since childhood, we have been blind to it for a long time.¹

The foregoing passage was written by Adam Mickiewicz, a Polish poet. It is addressed to Joachim Lelewel, a teacher enthusiastically received by his pupils, who taught the youth of Vilnius to be open to historical truth. Mickiewicz, who was one of the young professor's alumni, expresses his longing for truth, which was a scarce commodity in the Kingdom of Poland. But what is this truth to which the students from Vilnius yearn? What is its nature? Is it possible to know the truth, and what does it actually mean to know the truth? These are questions that go far beyond the borders of the former capital of the Grand Duchy of Lithuania and the narrow confines of the life of that generation. The question of truth has always been one of the oldest issues in

¹ A. Mickiewicz, *Do Joachima Lelewela z okoliczności rozpoczęcia kursu historii powszechnej w uniwersytecie wileńskim, dnia 9 stycznia 1822 r.*, in: idem, *Dzieła*, vol. I, ed. Part Zgorzelski, Warsaw 1993, p. 143.

nie odpowiedzieć już starożytni Grecy, czego dowodem jest wielość terminów, które miały za zadanie wskazać i opisać ideę i istotę prawdy i prawdziwości. Ich wysiłki, choć imponujące, nie zamknęły poruszanej przez nas kwestii, niemniej stały się podstawą dla badań podejmowanych przez badaczy w kolejnych epokach. Jednymi z ostatnich odpowiedzi na pytanie o prawdę są te, które zostały sformułowane na bazie systemów personalistycznych. Znajdziemy wśród nich propozycje takich myślicieli jak K. Wojtyła, G. Marcel, M. Buber, czy w końcu C.S. Bartnik, twórca i propagator systemu personalizmu uniwersalistycznego. To właśnie ta ostatnia propozycja, ze względu na swój całościowy charakter, wydaje się być najbardziej interesująca i inspirująca dla dalszych badań. Zdanie to zdaje się dzielić spora grupa badaczy o czym świadczą licznie pojawiające się w ostatnich latach publikacje opisujące dzieło Lubelskiego Teologa w zakresie badań nad zagadnieniem prawdy. Zasługą ich autorów jest ukazanie niezwykłego bogactwa ujęć kategorii prawdy w ramach systemu personalizmu uniwersalistycznego. Podkreślają oni, że prawda może w tym kontekście oznaczać zarówno pewną własność przysługującą bytowi², jak i jedną z najważniejszych wartości personalnych³. Ukazują że w ramach omawianego systemu należy mówić o tożsamości człowieka i prawdy⁴, ale też o prawdzie jako konstytutywnym elemencie osoby i jednym z wymiarów jej istnienia⁵. Przekonują, że prawda jest ujmowana w personalizmie tego typu, jako

² Por. A.S. Abebe, *Personalistyczna teologia kultury*, Warszawa 2022, s. 46.

³ Por. S. Kowalczyk, *Personalizm – podstawy, idee, konsekwencje*, Lublin 2012, s. 109–134; M.Z. Stepulak, *Naród w twórczości Księdza Profesora Czesława Stanisława Bartnika*, „Rocznik towarzystwa Naukowego Płockiego” 2022, nr XIV, s. 261; A.S. Abebe, *Personalistyczna teologia kultury*, Warszawa 2022, s. 7; H. Łuczak, „Niegodziwość musi zamknąć swe usta, w: *In Persona Christi*, t. 2, red. K. Gózdź, s. 659; Z. Krzyszkowski, *Współczesny Piotr Skarga*, w: *In Persona Christi*, t. 2, red. K. Gózdź, s. 772; E. Sienkiewicz, *Teologia rzeczywistości ziemskich*, w: *Ku mądrości teologii*, red. K. Gózdź, E. Sienkiewicz, s. 124.

⁴ Por. R. Kozłowski, *Metafizyka osoby ludzkiej w ujęciu Czesława Stanisława Bartnika*, „Seminare. Poszukiwania Naukowe” 2018, nr 3, s. 57, A.S. Abebe, *art. cit.*, s. 32.

⁵ Por. *ibidem*, s. 55.

philosophy and theology. It was already attempted to be answered by the ancient Greeks, as evidenced by the multitude of terms that sought to identify and describe the idea and essence of truth and veracity. Their efforts, impressive though they were, did not close the question we are addressing, but nevertheless formed the basis for research undertaken by scholars in subsequent centuries. Some of the most recent answers to the question of truth are those formulated based on personalist systems. These include the proposals of such thinkers as K. Wojtyła, G. Marcel, M. Buber and, finally, C.S. Bartnik, the founder and promoter of a system of universalistic personalism. And, due to its holistic character, this last proposal seems to be the most interesting and inspiring for further research. This opinion seems to be shared by a large group of researchers, as evidenced by the numerous publications appearing in recent years describing the work of the Lublin Theologian in the field of research on the issue of truth. The merit of their authors is to show the extraordinary wealth of approaches to the category of truth within the system of universalistic personalism. They stress that truth, in this context, can mean both a certain property vested in being,² and one of the most important personal values³. They show that, within the framework of this system, it is necessary to speak of the identity of the person and of truth,⁴ but also of truth as a constitutive element of the person and one of the dimensions of his existence.⁵ They argue that truth is apprehended in personalism of this type as one of the attributes

² Cf. A.S. Abebe, *Personalistyczna teologia kultury*, Warszawa 2022, p. 46.

³ Cf. S. Kowalczyk, *Personalizm – podstawy, idee, konsekwencje*, Lublin 2012, pp. 109–134; M.Z. Stepulak, *Naród w twórczości Księdza Profesora Czesława Stanisława Bartnika*, „Rocznik towarzystwa Naukowego Płockiego” 2022, no. XIV, p. 261; A.S. Abebe, *Personalistyczna teologia kultury*, Warszawa 2022, p. 7; H. Łuczak, „Niegodziwość musi zamknąć swe usta”, in: *In Persona Christi*, vol. 2, ed. K. Gózdź, p. 659; Z. Krzyszkowski, *Współczesny Piotr Skarga*, in: *In Persona Christi*, vol. 2, ed. K. Gózdź, p. 772; E. Sienkiewicz, *Teologia rzeczywistości ziemskich*, in: *Ku mądrości teologii*, ed. K. Gózdź, E. Sienkiewicz, p. 124.

⁴ Cf. R. Kozłowski, *Metafizyka osoby ludzkiej w ujęciu Czesława Stanisława Bartnika*, „Seminare. Poszukiwania Naukowe” 2018, No. 3, p. 57, A.S. Abebe, *art. cit.*, p. 32.

⁵ *Ibid.*, p. 55.

jeden z przymiotów Bożych⁶, co prowadzi z kolei do uznania jej za jedną z głównych kategorii w teologii rozwijanej w oparciu o system stworzony przez Bartnika⁷. Najbliżej interesującego nas tematu są jednak publikacje dotyczące zagadnień hermeneutyki personalistycznej. Wśród nich warto wspomnieć choćby artykuły K. Guzowskiego⁸, R. Misiaka⁹, W. Wójcika¹⁰ czy też rozprawę doktorską R.M. Rynkowskiego¹¹. Opracowania te, choć znacznie poszerzają naszą wiedzę na temat ujęcia kategorii prawdy w ramach systemu personalizmu uniwersalistycznego, to jednak nie zawierają całościowego opracowania interesującego nas zagadnienia. Bask w nich m.in. ukazania terminów, które już w starożytności wskazują na pojęcie prawdy i stanowią fundament jej współczesnego rozumienia. O konieczności prowadzenia takich badań był z pewnością przekonany C.S. Bartnik, który w wiele wysiłku badawczego wkładał w ukazanie ewolucji opisywanych przez siebie pojęć¹². Z tego też powodu w naszych rozważaniach posłużymy się, obok metody syntetyczno – analitycznej, opisu eksplikacyjnego i regulującego oraz operacji rekonstrukcyjnej, pewnymi elementami historii pojęć (*Begriffsgeschichte*)

⁶ Por. J. Warzeszak, *Hamartologia pneumatologiczna*, w: *In Persona Christi*, t. 2, red. K. Gózdź, s. 550.

⁷ Por. K. Gózdź, *Inpersonalisatio jako wyznacznik chrystologii*, w: *Ku mądrości teologii*, red. K. Gózdź, E. Sienkiewicz, s. 239.

⁸ K. Guzowski, *Hermeneutyka personalistyczna*, w: *In Persona Christi*, t. 2, red. K. Gózdź, s. 331–350. Ten sam artykuł można odnaleźć w: *Ku mądrości teologii*, red. K. Gózdź, E. Sienkiewicz, s. 23–47.

⁹ R. Misiak, *Hermeneutyczny projekt antropologii i jego ocena z pozycji personalizmu*, w: *Świat osoby. Personalizm Czesława S. Bartnika*, red. K. Guzowski, G. Barth, Lublin 2016, s. 137–156.

¹⁰ E. Wójcik, *Metatheologia Bartnicana*, w: *Ku mądrości teologii*, red. K. Gózdź, E. Sienkiewicz, Szczecin 2008, s. 13–21.

¹¹ Por. R.M. Rynkowski, *Teologia osoby w ujęciu C.S. Bartnika*, Warszawa 2004, s. 76–79.

¹² Przykładem mogą być badania nad ewolucją i sposobem rozumienia miłości (por. C.S. Bartnik, *Agapetologia personalistyczna*, w: idem, *Kultura i świat osoby*, Lublin 1999, s. 187–194), czasu (por. C.S. Bartnik, *Dogmatyka katolicka*, t. 2, Lublin 2003, s. 953–958), czy przestrzeni (por. C.S. Bartnik, *Zarys teologii przestrzeni*, „Collectanea Theologica” 1984, nr 54, s. 21–24).

of God,⁶ which in turn leads to its recognition as one of the main categories in theology developed on the basis of the system created by Bartnik.⁷ However, the closest to the topic we are interested in are publications touching upon the issues of personalist hermeneutics. Among them, it is worth mentioning, articles by K. Guzowski,⁸ R. Misiak,⁹ W. Wójcik,¹⁰ or a doctoral dissertation by R.M. Rynkowski.¹¹ These studies, though considerably broadening our knowledge of the grasp of the category of truth within the system of universalist personalism, do not contain a comprehensive study of the issue of interest. They lack, among other things, the identification of terms which indicated the concept of truth as early as in antiquity and constitute the foundation of its contemporary understanding. Bartnik, who put a great deal of research effort into showing the evolution of the concepts he describes, was certainly convinced of the need for such research.¹² Therefore, a certain element of Koselleck's history of concepts (*Begriffsgeschichte*) will be used in our considerations, alongside the synthetic and analytical method, the explicative and regulative description, and the reconstructive

⁶ Cf. J. Warzeszak, *Hamartologia pneumatologiczna*, in: *In Persona Christi*, vol. 2, ed. K. Gózdź, p. 550.

⁷ Cf. K. Gózdź, *Inpersonalisatio jako wyznacznik chrystologii*, in: *Ku mądrości teologii*, ed. K. Gózdź, E. Sienkiewicz, p. 239.

⁸ K. Guzowski, *Hermeneutyka personalistyczna*, in: *In Persona Christi*, vol. 2, ed. K. Gózdź, pp. 331-350. The same article can be found in: *Ku mądrości teologii*, ed. K. Gózdź, E. Sienkiewicz, pp. 23-47.

⁹ R. Misiak, *Hermeneutyczny projekt antropologii i jego ocena z pozycji personalizmu*, in: *Świat osoby. Personalizm Czesława S. Bartnika*, ed. K. Guzowski, G. Barth, Lublin 2016, pp. 137-156.

¹⁰ E. Wójcik, *Metatheologia Bartnicana*, in: *Ku mądrości teologii*, ed. K. Gózdź, E. Sienkiewicz, Szczecin 2008, pp. 13-21.

¹¹ Cf. R.M. Rynkowski, *Teologia osoby w ujęciu C.S. Bartnika*, Warsaw 2004, pp. 76-79.

¹² An example is research on the evolution and understanding of love (cf. Part S. Bartnik, *Agapetologia personalistyczna*, in: idem, *Kultura i świat osoby*, Lublin 1999, pp. 187-194), of time (cf. Part S. Bartnik, *Dogmatyka katolicka*, vol. 2, Lublin 2003, pp. 953-958), and of space (cf. Part S. Bartnik, *Zarys teologii przestrzeni*, „Collectanea Theologica” 1984, No. 54, pp. 21-24).

R. Koselleck'a. Zabieg ten umożliwi wypełnienie wskazanej tu luki powstałej w badaniach nad prawdą w ramach systemu personalizmu uniwersalistycznego.

Nasze rozważania rozpoczniemy od przeanalizowania bogatej, starożytnej terminologii odnoszącej się do prawdy, co ukaże jej niezwykle złożoność i będzie stanowiło punkt wyjścia dla dalszych analiz. W drugim punkcie zasygnalizujemy fenomen różnorodności filozoficznych ujęć interesującego nas zagadnienia, który poniekąd jest wynikiem wieloznaczności używanych przez nas pojęć. Trzecią część poświęcimy szczególnie nas interesującym koncepcjom prawdy, tzn. tym, które powstały na gruncie personalizmu. To właśnie na ich tle zamierzamy wykazać oryginalność ujęcia prawdy w ramach systemu personalizmu uniwersalistycznego oraz związane z nim możliwości rozwoju badań w tym zakresie.

1. TERMINOLOGIA

Zgodnie ze „Słownikiem etymologicznym języka polskiego” A. Brücknera słowo „prawda” można wywodzić z przysłowka „prawie”, który pierwotnie oznaczał „wcale”, „zupełnie” i odnosił się do jakiejś pełni. Ślady tego znaczenia możemy odnaleźć w takich złożeniach jak: „naprawić”, „przyprawić”, „poprawić”, a nawet „oprawić”, które to słowo może oznaczać albo nadanie czemuś ostatecznej formy, jak w wypadku oprawienia książki, obrazu, czy drogiego kamienia, albo oczyszczenie czegoś, jak w wypadku oprawienia zabitego zwierzęcia¹³. Inną konotacją jest używany w języku cerkiewnym wyraz „prawić”, czyli „sądzić”, wywodzący się wprost od wyrazu „prawo” czyli „sąd”. W języku polskim owo „prawić” stało się synonimem słowa „mówić”, co wykorzystał choćby wspomniany już przez nas A. Mickiewicz pisząc w „Panu Tadeuszu”, że kiedy Telimena zabawiała zadurzonego w niej chłopca swoim dowcipem, „młodzieniec jej nawzajem komplementy prawił”. Kolejnym polem znaczeniowym dla wyrazu „prawy”, jest wszystko to, co jest z wiązane ze słusnością, szczerością, szlachetnością, uczciwością

¹³ Por. *Słownik Języka Polskiego*, red. M. Szymczak, Warszawa 1996, t. II, s. 511.

operation. Thereby, it will be possible to fill the gap indicated here that has been formed in the study of truth within the system of universalist personalism.

The discussion will begin with an analysis of the rich, ancient terminology relating to the term *prawda* [English truth], which will reveal its extraordinary complexity and provide a starting point for further analysis. In the second section, a phenomenon of the diversity of philosophical approaches to the issue will be indicated, which, in a way, is a result of the ambiguity of the terms we use. The third part will be devoted to the conceptions of truth that are of particular interest to us, i.e. those developed on the grounds of personalism. It is against this background that it is intended to demonstrate the originality of the conception of truth within the framework of the system of universalistic personalism and the related possibilities for the development of research in this field.

1. TERMINOLOGY

According to Brückner's Etymological Dictionary of the Polish Language, the word *prawda* [English 'truth'] can be derived from the adverb *prawie* [English 'almost'], which originally meant 'not at all', 'completely' and referred to some kind of fullness. We can find traces of this meaning in such compounds as: *naprawić* [English 'to fix'], *przyprawić* [English 'to season'], *poprawić* [English 'to correct'] and even *oprawić* [English 'to bind', 'to frame' or 'to enchase'], which can mean either to give something its final form, as in the case of binding a book, a painting or an expensive stone, or to clean something, as in the case of mounting a slaughtered animal's head.¹³ Another connotation is the word *prawić* [English 'to preach' or 'to judge'], used in the Orthodox language, which derives directly from the word for 'law' or 'court'. In the Polish language, *the* 'prawić' became synonymous with the word 'to speak', which was used for example by Mickiewicz, who wrote in *Pan Tadeusz* [English *Sir Thaddeus*] that when Telimena entertained a boy infatuated with her with her wit, "the young man complimented

¹³ Cf. *Słownik Języka Polskiego*, ed. M. Szymczak, Warsaw 1996, vol. II, p. 511.

i cnotliwością. Tu właśnie mają swoje źródło takie słowa jak: „prawość”, „prawowierność”, „prawiczek”, czy też „prawidło”. W końcu z tym obszarem znaczeniowym blisko związany jest sam wyraz „prawda”, który, zgodnie ze „Słownikiem Języka Polskiego” oznacza nie tylko zgodną z rzeczywistością treść słów, ale również szczerść i rzetelność¹⁴.

Pod względem etymologicznym polski wyraz „prawda” wydaje się być nacechowany zdecydowanie bardziej pozytywnie, niż greckie *αλήθεια*, w czym jest on podobny do łacińskiego słowa „*veritas*”, który również obejmuje swoim znaczeniem słuszość, szczerść, otwartość i sprawiedliwość¹⁵.

Z formalnego punktu widzenia wśród greckich terminów wskazujących na pojęcie prawdy wyróżniają się trzy. Obok wspomnianego już wyrazu *αλήθεια* są to wyrazy *νημερτής* i *ἀτρεκής*. Już w starożytności zwracano uwagę na wyraźną osobliwość języka greckiego, w którym pojęcie prawdy oddaje się w pierwszym rzędzie za pomocą terminów przeczących: *α-λήθεια*, *νη-μερτής* oraz *ἀ-τρεκής*. „A-” i „νη-” rozumiane są w tym wypadku jako tzw. *alfa privativum*, czyli przedrostek nadający wyrazowi znaczenie przeciwne, względnie wskazujący jakiś brak¹⁶. Owe przedrostki zdominowały sposób rozumienia prawdy w kręgu kultury greckiej o czym świadczą pisma takich myślicieli jak Sextus Empiryk, Plutarch, czy Olimpiodoros¹⁷. W czasach nowożytnych etymologię tę przypomniał R. Whately w apendyksie do swojego fundamentalnego dzieła zatytułowanego „*Elements of Logic*”. Autor ten, zastanawiając się nad znaczeniem terminu „prawda”, sięga w pierwszym rzędzie do angielskiej etymologii, zgodnie z którą prawda ma oznaczać to w co mówca wierzy, lub co uznaje za fakt. Zauważa jednocześnie, że

¹⁴ Por. Ibidem, s. 870. A. Brückner, *Słownikiem etymologicznym języka polskiego*, Kraków 1927, s. 435–436

¹⁵ Por. *Słownik łacińsko – polski*, t. V, red. M. Plezia, Warszawa 2007, s. 570.

¹⁶ Por. H.G. Liddell, R. Scott, *A Greek – English Lexicon*, New York, Chicago, Cincinnati 1901, s. 1002–1003.

¹⁷ Por. J. Woleński, *Epistemologia. Poznanie, prawda, wiedza, realizm*, Warszawa 2005, s. 63–64; P. Friendländer, *Platon. Seinswahrheit und Lebenswirklichkeit*, Berlin 1954, s. 222. 375.

her”. Another field of meaning for the term *prawy* = ‘righteous’ is everything that is associated with rightness, honesty, nobility, integrity and virtue. This is where such words as: ‘righteousness’, ‘uprightness’, ‘righteousness’, ‘uprightness’ or ‘virgin’ are derived from. Finally, the word ‘truth’ itself is closely linked to this area of meaning, which, according to the Dictionary of the Polish Language, denotes not only the truthfulness of words, but also honesty and integrity.¹⁴

In terms of etymology, the Polish word *prawda* seems to be much more positive than the Greek *αλήθεια*, what makes it similar to the Latin word “*veritas*”, which also encompasses by its meaning rightness, sincerity, openness and justice.¹⁵

From a formal point of view, three stand out among the Greek terms indicating the concept of truth. Besides *αλήθεια*, these are the words *νημερτής* and *τρεκής*. As early as antiquity, attention was drawn to the clear peculiarity of the Greek language, in which the concept of truth is primarily rendered by means of negation terms: *α-λήθεια*, *νη-μερτής* and *ἀ-τρεκής*. “A-” and “νη-” are understood in this case as the so-called *alpha privativum*, i.e. a prefix giving the word a contrary meaning or indicating some lack.¹⁶ These prefixes dominated the way in which truth was understood within Greek culture, as evidenced by the writings of thinkers such as Sextus Empiricus, Plutarch and Olympiodoros.¹⁷ In modern times, this etymology was recalled by Whately in the appendix to his fundamental work entitled “Elements of Logic”. This author, reflecting on the meaning of the term “truth”, first refers to the English etymology, according to which truth is supposed to mean what the speaker believes or considers to be a fact.

¹⁴ Cf. Ibidem, p. 870. A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1927, pp. 435–436

¹⁵ Cf. *Słownik łacińsko – polski*, vol. V, ed. M. Plezia, Warsaw 2007, p. 570.

¹⁶ Cf. H.G. Liddell, R. Scott, *A Greek – English Lexicon*, New York, Chicago, Cincinnati 1901, pp. 1002–1003.

¹⁷ Cf. J. Woleński, *Epistemologia. Poznanie, prawda, wiedza, realizm*, Warsaw 2005, pp. 63–64; P. Friendländer, *Platon. Seinswahrheit und Lebenswirklichkeit*, Berlin 1954, p. 222. 375.

podobne znaczenie miał na gruncie etymologii grecki termin *αλήθεια*, który oznacza „nie – skrytość” (*non concealment*)¹⁸.

Αλήθεια jest centralnym terminem wskazującym na filozoficzne pojęcie prawdy, jednak jego źródła należy szukać w mowie potocznej i greckiej literaturze. Wyjaśniając znaczenie tego terminu najczęściej przywołuje się rzeczownik *λήθη* (zapomnienie) i czasownik *λανθάνομαι* (pomiąć coś; zapomnieć o czymś umyślnie). Niemniej istotne wydają się być również takie terminy jak: *λήθω* i *λανθάνω*, rozumiane jako: ujść czyjejs uwagi, ukryć się, być niedostrzeżonym¹⁹. W. Luther podaje dwa przykłady zastosowania tych terminów:

1. *Αληθει τινά τι* – coś ci umyka (jakiś proces, fakty); coś pozostaje niezauważone.

2. *Αηθω ποιῶν τι* – pozostaję ukryty, niezauważony²⁰.

Potwierdzenie słuszności twierdzeń Luthra znajdujemy w dziełach najstarszego znanego z imienia europejskiego poety, Homera. On to wkłada w usta starca Nestora słowa wyrażające nadzieję, że nie zostanie zapomniany: *χαίρει δέ μοι ἦτορ, ὥς μεν αἰεὶ μέμνησαι ἐνηέος, οὐδέ σε λήθω, τιμῆς ἧς τέ μ' ἔοικε τετιμῆσθαι μετ' Ἀχαιοῖς*²¹. On też każe Zeusowi, który rozmawia z podejrzliwą Herą, wyznać z rezygnacją, że nigdzie się przed nią nie skryje i nigdzie nie ucieknie: *δαιμονίη αἰεὶ μὲν ὄϊεαι οὐδέ σε λήθω*²². Homer stosuje słowo *λήθε* również wówczas, gdy przedstawia dziękczynienie Odyseusza, kierowane pod adresem Ateny za to, że ta nigdy o nim nie zapomina: *κλυθί μοι αἰγίοχοιο Διὸς τέκος, ἧ τέ μοι αἰεὶ ἐν πάντεσσι πόνοισι παρίστασαι, οὐδέ σε λήθω*²³.

¹⁸ Por. R. Whatley, *Elements of Logic*, New York 1853, s. 352.

¹⁹ Por. *Słownik grecko – polski*, red. Z. Abramowiczówna, t. III, Warszawa 1962, s. 13, 29; H.G. Liddell, R. Scott, op. cit., s. 899.

²⁰ Por. W. Luther, „Wahrheit” und „Lüge” im ältesten Griechentum, Borna – Leipzig 1935.

²¹ Homer, *Iliada*, 23, 648. Tekst grecki dostępny na stronach internetowych Perseus, pod adresem: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:a:bo:tlg,0012,001:23:629>. Dostęp 25.05.2023r.

²² Ibidem, 1, 561.

²³ Ibidem, 10, 278–279.

At the same time, he notes that the Greek term *αλήθεια*, which means ‘non-concealment’, had a similar etymological meaning.¹⁸

Αλήθεια is a central term indicating the philosophical concept of truth, but its sources should be sought in colloquial speech and Greek literature. When explaining the meaning of this term, the noun *λήθη* (forgetting) and the verb *λανθάνομαι* (omitting something; forgetting something intentionally) are most often invoked. Nevertheless, such terms as: *λήθω* and *λανθάνω*, understood as: escaping someone’s attention, hiding, being unnoticed, also seem to be important.¹⁹ Luther gives two examples of the use of these terms:

1. *Ληθει τινζ τι* – you miss something (some process, facts); something is left unnoticed.

2. *Ληθω ποιζν τι* – I remain hidden, unnoticed.²⁰

Confirmation of the validity of Luther’s claims can be found in the works of the oldest European poet known as Homer. It is he who puts words into the mouth of the old man Nestor expressing the hope that he will not be forgotten: *χαίρει δέ μοι ἦτορ, ὥς μεν ἀεὶ μέμνησαι ἐνῆρος, οὐδέ σε λήθω, τιμῆς ἧς τέ μ’ ἔοικε τετιμῆσθαι μετ’ Ἀχαιοῖς*.²¹ He also tells Zeus, who talks to suspicious Hera, to confess with resignation that he will not hide from her or run away anywhere: *δαιμον*²². Homer also uses the word *λήθε* when he illustrates Odysseus’ thanks to Athena for never forgetting him: *κλῦθί μοι αἰγιόχοιο Διὸς τέκος, ἧ τέ μοι αἰεὶ ἐν πάντεσσι πόνοισι παρίστασαι, οὐδέ σε λήθω*.²³

A slightly different connotation associated with the term *αλήθεια*, on the other hand, is presented by Bultmann. He notes that the term should

¹⁸ Cf. R. Whatley, *Elements of Logic*, New York 1853, p. 352.

¹⁹ Cf. *Słownik grecko – polski*, ed. Z. Abramowiczówna, vol. III, Warsaw 1962, pp. 13, 29; H.G. Liddell, R. Scott, op. cit., p. 899.

²⁰ Cf. W. Luther, „*Wahrheit*” und „*Lüge*” im ältesten Griechentum, Borna – Leipzig 1935.

²¹ Homer, *The Iliad*, 23, 648. Greek text available on Perseus websites, at: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:abo:tlg,0012,001:23:629>. Accessed on 25.05.2023

²² Ibid., 1, 561.

²³ Ibid., 10, 278-279.

Nieco inne skojarzenia związane z terminem *αλήθεια*, przedstawia z kolei R. Bultmann. Zauważa on, że pojęcie to winno mieć znaczenie przeciwne w stosunku do wyżej wymienionych *λήθη*, *λανθάνομαι*, *λήθω* i *λανθάνω*. Jego zdaniem wyraz *αλήθεια* oznacza w pierwszym rzędzie stan rzeczy lub fakt, o ile jest widziany, ukazany, wypowiedziany bez zafałszowania²⁴. Bultmann zaznacza, że rzeczownik *αλήθεια* od czasów Homera występował w towarzystwie słów określanych jako *verba dicendi*, takich jak „mówić”. Przykładem zaczerpniętym z „Iliady” może być odpowiedź służebnej na pytanie o żonę, rozpoczynająca się od słów: „*Ἔκτορ ἐπεὶ μάλ’ ἄνωγας ἀληθέα μυθήσασθαι*”²⁵. Inny przykład takiego zestawienia znajdziemy w „Odysei”, w tych wersach, które zawierają obietnicę Nestora składaną Telemachowi, co do tego, że będzie chciał powiedzieć całą prawdę: *τοιγὰρ ἐγὼ τοι, τέκνον, ἀληθέα πάντ’ ἀγορεύσω*²⁶.

Zdaniem Bultmanna prawda, o której tu mowa, jest rozumiana analogicznie do tej, która jest przedmiotem postępowania sądowego, tej, którą pragniemy ustalić badając przeszłość nazywając ją „faktem historycznym”, lub tej o której mówią filozofowie.

Nowy rozdział w badaniach nad greckim pojęciem *αλήθεια* otworzył M. Heidegger. Również on przyjmuje, że pojęcie to należy rozumieć w pierwszym rzędzie jako „nieskrytość”, czy „odsłonięcie”²⁷. Swoją interpretację wywodzi on jednak nie ze starożytnej poezji, a z dzieła Platona, które poddaje wnikliwej analizie. Przywołuje on słynną alegorię jaskini, którą Platon przedstawił w dialogu „Państwo”. Szczególnie znaczenie mają tu fragmenty 515C oraz 515D. W pierwszym z tych fragmentów Platon używa słowa *ἀληθές*: *οἱ τοιοῦτοι οὐκ ἂν ἄλλο τι νομίζοιεν τὸ ἀληθές ἢ τὰς τῶν σκευαστῶν σκιάς*, co Witwicki przetłumaczył

²⁴ R. Bultmann, *Der griechische und hellenistische Sprachgebrauch von αλήθεια*, w: G. Kittel (Ed.), *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 1933, s. 239.

²⁵ Ibidem, 6, 382.

²⁶ Idem, *Odyseja*, 3, 254. Tekst grecki dostępny na stronach internetowych Perseus, pod adresem: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:ab0:tlg,0012,002:16:87>. Dostęp dn. 20.05.2023r.

²⁷ Por. J. Woleński, *Aletheia In Greek thought until Aristotle*, „Annals of Pure and Applied Logic” (2004), nr 127, s. 341.

have the opposite meaning to the aforementioned *λήθη*, *λανθάνομαι*, *λήθω* and *λανθάνω*. In his view, the word *αλήθεια* means, in the first instance, a situation or fact insofar as it is seen, shown, uttered without falsification.²⁴ Bultmann points out that since Homer's time, the noun *αλήθεια* has been accompanied by words referred to as *verba dicendi*, such as "to speak". An example taken from the "Iliad" can be the maid's answer to the question about the wife, starting with the words: *Ἐκτορ ἐπεὶ μάλ' ἄνωγας ἀληθέα μυθήσασθαι*²⁵ Another example of this juxtaposition can be found in the *Odyssey*, in those verses which contain Nestor's promise to Telemachus to tell the whole truth: *τοιγὰρ ἐγὼ τοι, τέκνον, ἀληθέα πάντ' ἀγορεύσω*.²⁶

According to Bultmann, the truth referred to here is understood analogously to that which is the subject of legal proceedings, that which we wish to establish by studying the past by calling it a 'historical fact', or that of which philosophers speak.

A new chapter in the study of the Greek concept of *αλήθεια* was opened by Heidegger. He, too, assumes that the concept is to be understood in the first instance as "unconcealment" or "unveiling."²⁷ However, he derives his interpretation not from ancient poetry, but from Plato's work, which he analyses in depth. He recalls the famous allegory of the cave that Plato presented in the dialogue 'The Republic'. Of relevance here are passages 515C and 515D. In the first one, Plato uses the word *ἀληθές* in the following way: *οἱ τοιοῦτοι οὐκ ἂν ἄλλο τι νομίζοιεν τὸ ἀληθές ἢ τὰς τῶν σκευαστῶν σκιάς*, which Witwicki translated as: "those people there would take nothing else as truth but

²⁴ R. Bultmann, *Der griechische und hellenistische Sprachgebrauch von αλήθεια*, in: G. Kittel (Ed.), *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 1933, p. 239.

²⁵ *Ibid.*, 6, 382.

²⁶ *Idem*, *Odyssey*, 3, 254. The Greek text is available on the Perseus website at: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:abo:tlg,0012,002:16:87>. Accessed on 20.05.2023

²⁷ Cf. J. Woleński, *Aletheia In Greek thought until Aristotle*, „Annals of Pure and Applied Logic” (2004), No. 127, p. 341.

następująco: „ci ludzie tam nie co innego braliby za prawdę, jak tylko cienie pewnych wytworów”²⁸. W drugim fragmencie używa z kolei przymiotnika w stopniu wyższym – *ἀληθέστερα*, a służy mu on do podkreślenia tego, iż człowiek uwolniony z kajdan, nie mając jeszcze możliwości właściwej oceny, pojmując za prawdziwsze raczej to, co widział będąc jeszcze skrupowanym, niż to, co widzi w czasie wędrówki ku wyjściu z jaskini: *οὐκ οἶει αὐτὸν ἀπορεῖν τε ἂν καὶ ἡγεῖσθαι τὰ τότε ὁρώμενα ἀληθέστερα ἢ τὰ νῦν δεικνύμενα*²⁹. Platon wyraża tu pogląd, iż prawda nie jest czymś, co można poznać natychmiast, lecz wymaga przybliżania się do niej krok po kroku, na podobieństwo człowieka, który idąc ku słońcu najpierw dostrzega cienie przedmiotów, potem ich odbicia w wodzie, ciała niebieskie i nocne niebo, by w końcu móc spojrzeć w samo słońce i widzieć je takim, jakie ono jest³⁰. Prawda polega tu zatem nie na czym innym, jak na odsłonięciu się rzeczywistości przed poznającym ją podmiotem i tak to interpretuje Heidegger³¹.

Nie sposób jednocześnie nie zauważyć, że interpretacja znaczenia terminu *ἀλήθεια* w starożytnej grece podana przez Heidegger nie wyczerpuje głębi znaczeń związanych z tym słowem. Zwraca na to uwagę wielki krytyk niemieckiego filozofa P. Friendländer, który stwierdza, że Heidegger całkowicie pominął wieloznaczność omawianego tu terminu³². Friendländer zauważa, że w dziele Platona *ἀλήθεια* oznacza nie tylko i nie tyle „nieskrytość”, co raczej rzeczywistość bytu, poprawność stwierdzeń i trafność percepcji. W konsekwencji otwiera się możliwość rozumienia pojęcia *ἀλήθεια* w kategoriach klasycznej, korespondencyjnej

²⁸ Platon, *Państwo*, VII 515C. Tekst grecki dostępny na stronach internetowych Perseus, pod adresem: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0167%3Abook%3D7%3Asection%3D515c/> Tekst polski: tłum. W. Witwicki, Kęty 2003. Dostęp dn. 15.05.2023r.

²⁹ Ibidem, VII 515D.

³⁰ Por. Ibidem, 515–516B. A. Stavru, *Phainesthai, dokein und alêtheia in Platons Politeia*, „Archiv für Begriffsgeschichte” 2018/2019, nr 60/61, s. 76–78.

³¹ Por. J. Woleński, *Epistemologia. Poznanie, prawda, wiedza, realizm*, s. 64; J. Woleński, *Aletheia In Greek thought until Aristotle*, s. 341.

³² Por. P. Friendländer, op. cit., s. 221–229; J. Woleński, *Epistemologia. Poznanie, prawda, wiedza, realizm*, s. 65.

the shadows of certain creations.”²⁸ In the second passage, on the other hand, he uses the adjective in a comparative form – *ἀληθέστερα* – and this is aimed to emphasise the fact that the man freed from his shackles, not yet being able to judge properly, grasps as truer what he has seen while still fettered, rather than what he sees while walking towards the exit of the cave: *οὐκ οἶει αὐτὸν ἀπορεῖν τε ἂν καὶ ἠγεῖσθαι τὰ τότε ὀρώμενα ἀληθέστερα ἢ τὰ νῦν δεικνύμενα*.²⁹ What Plato means here is that truth is not something that can be known immediately, but requires approaching it step by step, like a man who, when walking towards the sun, first sees the shadows of objects, then their reflections in the water, the heavenly bodies and the night sky, and finally is able to look into the sun itself and see it as it is.³⁰ Truth here, therefore, consists in nothing other than the unveiling of reality to the knowing subject, and this is how Heidegger interprets it.³¹

At the same time, one cannot help but notice that the interpretation of the meaning of the term *ἀλήθεια* in ancient Greek given by Heidegger does not exhaust the depth of meaning associated with the word. This is pointed out by the great critic of the German philosopher Friendländer, who states that Heidegger has completely overlooked the ambiguity of the term discussed here.³² Friendländer notes that in Plato’s work *ἀλήθεια* means not only and not so much ‘unconcealability’, but rather the reality of being, the correctness of statements and the accuracy of perception. Consequently, what opens up is the possibility of understanding the concept of *ἀλήθεια* in

²⁸ Plato, *The Republic*, VII 515C. Greek text available on Perseus websites, at: [http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus %3Atext%3A1999.01.0167 %3Abook%3D7%3Asection%3D515c](http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0167%3Abook%3D7%3Asection%3D515c)/Polish text: transl. W. Witwicki, Kęty 2003. Accessed on 15.05.2023

²⁹ Ibidem, VII 515D.

³⁰ Cf. Ibidem, 515–516B. A. Stavru, *Phainesthai, dokein und alêtheia in Platons Politeia*, „Archiv für Begriffsgeschichte” 2018/2019, No. 60/61, pp. 76–78.

³¹ Cf. J. Woleński, *Epistemology. Poznanie, prawda, wiedza, realizm*, p. 64; J. Woleński, *Aletheia In Greek thought until Aristotle*, p. 341.

³² Cf. P. Friendländer, op. cit., pp. 221–229; J. Woleński, *Epistemologia. Poznanie, prawda, wiedza, realizm*, p. 65.

koncepcji prawdy, zgodnie z którą prawda myśli polega na jej zgodności z rzeczywistością³³. Choć więc za ojca korespondencyjnej koncepcji prawdy uważa się powszechnie Arystotelesa, to jednak jej wcześniejsza forma jest obecna już u Platona, czego przykładem może być często przywoływany dialog Sokratesa z Hermogenesem:

Sokrates – Powiedz mi teraz, czy uważasz, że mówi się coś prawdziwie i fałszywie?

Hermogenes – Tak sędzę.

Sokrates – Byłaby więc wypowiedź prawdziwa i fałszywa?

Hermogenes – Oczywiście.

Sokrates – Oczywiście ta, która rzeczy przedstawia, jakie są, jest prawdziwa, ta zaś, która, jakie nie są, fałszywa?

Hermogenes – Tak³⁴.

Kończąc kwestie leksykalne wspomnijmy jeszcze hebrajski termin odpowiadający polskiemu pojęciu „prawdy”, jakim jest ³⁵אֱמֶת. Słowo to występuje w Piśmie Świętym około stu dwudziestu sześciu razy, a używane jest na określenie rzeczywistości, która winna być uznana za ustaloną, trwałą i wiążącą. Wyraz ten został utworzony z rdzenia אָמַן oznaczającego m.in. bycie silnym, zaufanym, stałym, oraz samo pozostawanie i trwanie³⁶. G. Quell zwraca uwagę na to, iż słowo אֱמֶת winno być rozpatrywane w pierwszym rzędzie w jego charakterze prawniczym, używa się go bowiem w kontekście bezspornego ustalenia jakiegoś faktu. Przykładem tego może być fragment Księgi Powtórzonego Prawa, w którym opisuje się zarzut braku dziewictwa poślubionej kobiety. Stwierdza się tam, że zarzut ten może okazać się אֱמֶת, czyli prawdziwy³⁷. Podobne użycie omawianego tu słowa znajdziemy w rozdziale

³³ Por. K. Ajdukiewicz, *Zagadnienia i kierunki filozofii. Teoria poznania. Metafizyka*, Warszawa 1983, s. 29.

³⁴ Platon, *Kratylos*, 385 b, tłum. W. Stefański, Wrocław 1990.

³⁵ Por. P. Briks, *Podręczny słownik hebrajsko – polski i aramejsko – polski Starego Testamentu*, Warszawa 1999, s. 38.

³⁶ Ibidem, s. 36.

³⁷ רַעֲנַנְל מִלְוִתָּב וְאֶצְמַנְאֵל הַיְהוָה רַב־בְּיָהוָה הַיְהוָה תִּמְאֵא־אֵן (Pwt 22, 20).

terms of the classical correspondence conception of truth, according to which the truth of a thought consists in its correspondence with reality.³³ Thus, although Aristotle is generally regarded as the father of the correspondence conception of truth, its earlier form is already present in Plato, as exemplified by the frequently cited dialogue between Socrates and Hermogenes:

Socrates

Now answer this question. Is there anything which you call speaking the truth and speaking falsehood?

Hermogenes

Yes.

Socrates

Then there would be true speech and false speech?

Hermogenes

Certainly.

Socrates

Then that speech which says things as they are is true, and that which says them as they are not is false?

Hermogenes

Yes.³⁴

Concluding the lexical issues, let us further mention the Hebrew term corresponding to the Polish concept of “truth”, which is אֱמֶת³⁵

The word occurs about one hundred and twenty-six times in Scripture and is used to describe a reality that should be considered established, permanent and binding. The word is formed from the stem אָמַן meaning,

³³ Cf. K. Ajdukiewicz, *Zagadnienia i kierunki filozofii. Teoria poznania. Metafizyka*, Warszawa 1983, p. 29.

³⁴ Plato, *Cratylus*, 385 b, <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0172%3Atext%3DCrat.%3Apage%3D385> (accessed on 9.11.2023).

³⁵ Cf. P. Briks, *Podręczny słownik hebrajsko – polski i aramejsko – polski Starego Testamentu* [Hebrew-Polish and Aramaic-Polish Handy Dictionary of the Old Testament], Warsaw 1999, p. 38.

trzynastym tej samej księgi w miejscu, w którym jest mowa o oskarżeniach odnoszących się do namawiania do oddawania czci obcym bogom. Również ten zarzut należy skonfrontować z rzeczywistością i odpowiedzieć na pytanie czy jest to prawda (אמת)³⁸.

אמת w języku hebrajskim nie musi jednak być używane w kontekście konkretnych faktów i może odznaczać się dużym stopniem abstrakcji. Tak jest choćby w przypadku 1 Krl 17, 24, kiedy to matka wskrzeszonego chłopca zwraca się do Eliasza słowami:

אמת בפיה? הנה יודבר אמתה אלהים איש פי ידעתי זה עתה

G. Kittel przyznaje w związku z tym, że słowo אמת zachowuje swoją wartość również poza sferą czysto prawną i oznacza stan rzeczy, który należy uznać za rzeczywistość. Stan ten odpowiada boskiemu i ludzkiemu porządkowi i dlatego winien być szanowany³⁹.

Całe spektrum znaczeń i aspektów w jakich może być używane słowo אמת w Biblii hebrajskiej przedstawił A.S. Wójcik, w artykule zatytułowanym: „Określenie znaczenia prawdy w Biblii hebrajskiej poprzez treść terminów powiązanych znaczeniowo z ‘emet i ‘emunah’⁴⁰. Z jego badań, popartych licznymi przykładami, wynika, iż słowo אמת, używane jest w Biblii hebrajskiej przynajmniej w dziewięciu aspektach. Może się zatem odnosić kolejno do: łaski, miłosierdzia, dobroci i zbawienia; pewności, prawa i sprawiedliwości; zupełności; trwałości i wieczności; świętości i chwały; pokoju; mądrości i poznania; bojaźni Bożej; szlachetności i piękna. Ponadto, zdaniem autora, jeden raz, w Księdze Wyjścia (Wj 18, 21) użyto tego wyrazu w powiązaniu z rzeczownikiem חיל (siła, moc, bogactwo, odwaga, oddział, wojsko⁴¹) i jeden raz, w Księdze

³⁸ „הַבְּתָקִיב תֵּאֱמָרָה הַבְּעוֹתָהּ הַתְּשַׁעֵב רַב־בָּהּ וְנִכְבַּ תִּמְיָא הַגְּהוּ בְּטִיָּה תִּלְאַשׁוּ תִּתְקַחְוּ תִּשְׂרָדוּ” (Pwp 13, 15). Por. G. Quell, „αλήθεια, w: G. Kittel (Ed.), *Theologisches WSorterbuch zum Neuen Testament*, Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 1933, s. 234.

³⁹ Ibidem, s. 235.

⁴⁰ A.J. Wójcik, *Określenie znaczenia prawdy w Biblii hebrajskiej poprzez treść terminów powiązanych znaczeniowo z ‘emet i ‘emunah*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego, Prace z Nauk Społecznych. Folia Philosophica” (2002), nr. 20, s. 109–139.

⁴¹ Por. P. Briks, op. cit., s. 113.

among other things, to be strong, trusted, permanent, and to remain and abide itself.³⁶ Quell points out that the word אֱמֶת should be considered primarily in its legal character, as it is used in the context of an indisputable determination of a fact. One example of this can be found in the passage in Deuteronomy which describes the charge of lack of virginity of the married woman. It states that the allegation may turn out to be אֱמֶת, i.e. true.³⁷ A similar use of the word being discussed here can be found in the thirteenth chapter of the same book in a place where accusations relating to persuasion to worship foreign gods are mentioned. This accusation, too, must be confronted with reality and the question of whether it is true (אֱמֶת) must be answered.³⁸

אֱמֶת in Hebrew, however, does not have to be used in the context of specific facts and may be characterized by a high degree of abstraction. This is the case, for example, in 1 Kings 17:24, when the mother of the resurrected boy addresses Elijah with the words:

אֱמֶת בְּפִיךָ יְהוָה וַיִּדְבֹר אֶתְּהָ אֱלֹהִים אִישׁ כִּי יִלְעָתִי זֶה עָתָה

In this respect, Kittel acknowledges that the word אֱמֶת retains its value also outside the purely legal sphere and signifies a situation to be recognised as reality. This situation corresponds to the divine and human order and should therefore be respected.³⁹

The whole spectrum of meanings and aspects in which the word אֱמֶת can be used in the Hebrew Bible was presented by A.S. Wojcik, in an article entitled: “Determining the meaning of truth in the Hebrew Bible through the content of terms related in meaning to ‘emet and ‘emunah.”⁴⁰ His research, supported by numerous examples, shows that

³⁶ Ibidem, p. 36.

³⁷ רַעֲגַל מִיִּלְוֹתַיב וְאֶצְמַגְמֵאל הַגִּזָּה רַב־זָה הַיָּה תִּמְאֵא־סֵאוֹ (Deut 22:20).

³⁸ „רַב־תִּקְוָה תֵּאֲנֶה הַבְּעוֹתָה הַתְּשִׁעַב רַב־זָה וְזָכַב תִּמְאֵה הַגִּזָּה בְּטִיָּה תִּלְאָשׁוּ תִּתְרַקְחוּ תִּשְׂרָדוּ” (Deut 13:15). Cf. G. Quell, , αλήθεια, in: G. Kittel (Ed.), *Theologisches WSorterbuch zum Neuen Testament*, Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 1933, p. 234.

³⁹ Ibidem, p. 235.

⁴⁰ A.J. Wójcik, *Określenie znaczenia prawdy w Biblii hebrajskiej poprzez treść terminów powiązanych znaczeniowo z ‘emet i ‘emunah*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego, Prace z Nauk Społecznych. Folia Philosophica” (2002), no. 20, pp. 109–139.

Jeremiasza (Jr 10, 10) użyto go w funkcji przymiotnika יָחַ (żywy⁴²)⁴³, choć naszym zdaniem wyraz אֱמֶת w obu tych wypadkach ma swoją funkcję autonomiczną, w pierwszym fragmencie określając cechę, jaką ma się wyróżniać kandydat na przełożonego określonej części ludu, a w drugim występuje jako przymiot Boga. Niemniej wszystkie wskazane tu konteksty użycia słowa אֱמֶת w Biblii hebrajskiej ukazują szeroką gamę znaczeń, jakie ono w sobie zawiera.

2. KONCEPCJE PRAWDY

Przedstawione powyżej w wielkim skrócie etymologiczne i leksykalne zagadnienia związane z pojęciem prawdy otwierają przed nami szerokie spektrum rozumienia tego, czym jest prawda. O jednej z tych koncepcji już wspomnieliśmy. To korespondencyjna koncepcja prawdy, zwana też koncepcją klasyczną, definiująca prawdę jako zgodność myśli z rzeczywistością. Truizmem jest jednak przypominanie, że obok niej istnieją i koncepcje konkurencyjne. Już św. Tomasz z Akwinu pisząc swoje wielkie dzieło „*Questiones disputatae de veritate*” stanął wobec licznych, wcześniejszych, niearystotelesowskich prób ujęcia jej natury. Ich analiza zaowocowała słynnym stwierdzeniem: *veritas sive verum tripliciter invenitur diffiniri*⁴⁴. Zgodnie z kategoryzacją Tomasza, prawda, w pierwszym rzędzie jest utożsamiana z bytem. Jako przykłady tego sposobu rozumienia prawdy, Tomasz przytacza poglądy Augustyna, który w dziele „*Soliloquia*” stwierdził: „*verum mihi videtur esse id quod est*”⁴⁵, oraz Awicenny, który uznał, że prawdą każdej rzeczy jest własność bytu, który jest nieodłączny od rzeczy⁴⁶. Innym sposobem definiowania prawdy jest ujmowanie jej ze względu na to, co formalnie stanowi jej pojęcie. W ten sposób prawdę określa filozof, którego Tomasz, w ślad za

⁴² Por. ibidem.

⁴³ A.J. Wójcik, art. cit., s. 113–119.

⁴⁴ Tomasz z Akwinu, *Kwestie dyskutowane o prawdzie*, tłum. A. Aduszkiewicz, L. Kuczyński, J. Ruszczyński, q1 a1. Tekst łaciński: *Questiones disputatae de veritate*, Romae ad Danctae Sabinae 1970–1976.

⁴⁵ Augustyn z Hippony, *Soliloquies*, II 5.8, (PL 32).

⁴⁶ Awicenna, *Metaphysics*, VIII c. 6, cyt. za: Tomasz z Akwinu, op. cit., q1 a1.

the word **חַסְדִּים**, is used in at least nine aspects in the Hebrew Bible. It can thus refer successively to grace, mercy, goodness and salvation; certainty, law and justice; completeness; permanence and eternity; holiness and glory; peace; wisdom and knowledge; fear of God; nobility, and beauty. In addition, according to the author, once, in the Book of Exodus (Ex 18:21), this word was used in connection with a noun **קִיָּץ** (strength, power, wealth, courage, detachment, army⁴¹) and once, in the Book of Jeremiah (Jer 10:10), it was used as an adjective **חַי** (living⁴²)⁴³, yet in our opinion the word **חַסְדִּים** in both of these instances has its own autonomous function, in the first passage defining the quality to be distinguished by a candidate for the leadership of a certain section of the people, and in the second it appears as an attribute of God. Nevertheless, all the contexts indicated here for the use of the word **חַסְדִּים** in the Hebrew Bible show the wide range of meanings it contains.

2. CONCEPTS OF TRUTH

The etymological and lexical issues related to the concept of truth, presented above in a nutshell, open up a wide spectrum of understandings of what truth is. One such concept has already been mentioned. It is the correspondence conception of truth, also known as the classical conception, which defines truth as the correspondence of thought with reality. However, it is a truism to recall that there are competing concepts alongside it. St Thomas Aquinas, in writing his great work *‘Questiones disputatae de veritate’*, had already been confronted with numerous, earlier, non-Aristotelian attempts to describe its nature. Their analysis resulted in the famous statement: *veritas sive verum tripliciter invenitur diffiniri*⁴⁴. Under Thomas’s categorisation, truth, in the first instance,

⁴¹ Cf. P. Briks, op. cit., p. 113.

⁴² Cf. ibidem.

⁴³ A.J. Wójcik, art. cit., pp. 113–119.

⁴⁴ Thomas Aquinas, *Issues Discussed on Truth*, trans. Into Polish by A. Aduszkiewicz, L. Kuczyński, J. Ruszczyński, q1 al. Latin text: *Questiones disputatae de veritate*, Romae ad Danctae Sabinae 1970–1976.

innymi pisarzami średniowiecznymi, błędnie utożsamia z żydowskim myślicielem Izaakiem. Jego poglądy streszczają się w zdaniu: „*veritas est adaequatio rei et intellectus*”. Podobnie kwestię prawdy będzie przedstawiał Anzelm, który w dziele „*Dialogus de veritate*” powie: „*veritas est rectitudo sola mente perceptibilis*”⁴⁷. Również Arystoteles pisze: „*τὸ μὲν γὰρ λέγειν τὸ ὄν μὴ εἶναι ἢ τὸ μὴ ὄν εἶναι ψεῦδος, τὸ δὲ τὸ ὄν εἶναι καὶ τὸ μὴ ὄν μὴ εἶναι ἀληθές*”⁴⁸. Trzecie ujęcie prawdy zwraca z kolei uwagę na skutek będący jej następstwem. Takie będzie ujęcie Hilarego, który uważa, że „*verum est declarativum et manifestativum esse*”⁴⁹. Podobnie twierdzi też Augustyn w dziele zatytułowanym „*De vera religione*”, gdzie zapisze: „*ipsa est Veritas quae implere potuit, et id esse quo Est illud; ipsa Est quae illud ostendit Sicut est*”⁵⁰. W tym samym dziele Augustyn zauważa również, że „*ut enim nos et omnes animae rationales, secundum Veritatem de inferioribus recte iudicamus; sic de nobis, quando eidem cohaeremus, sola ipsa Veritas iudicat*”⁵¹, co Tomasz streszcza w zdaniu: „*veritas est secundum quam de inferioribus iudicamus*”.

Każda z przytoczonych powyżej definicji może stać się przedmiotem osobnego opracowania, podobnie jak inne powstałe i rozwijane w późniejszym czasie koncepcje, spośród których wspomnijmy choćby tylko te powstałe na bazie pragmatyzmu, ewidencjalizmu, konsensualizmu, koherencjonizmu, redukcjonizmu, deflacionizmu, minimalizmu, czy dyskwozacjonizmu. Jeden tylko E. Husserl rozważa prawdę w trzech możliwych ujęciach: jako obiektywny korelat obiektywizującego aktu; idealny stosunek adekwacji; aspekt aktu dającego pełnię i jako

⁴⁷ Anzelm, *Dialogus de veritate*, cap. 11 (PL 158)

⁴⁸ Arystoteles, *Metafizyka*, 1011 b. Tekst grecki dostępny na stronach internetowych Perseus, pod adresem: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0051%3Abook%3D4%3Asection%3D1011b>. Dostęp dn. 1.06.2023r.

⁴⁹ cyt. za: Tomasz z Akwinu, op. cit., q1 al.

⁵⁰ Augustyn z Hippony, *De vera religione*, cap. 36 (PL 34, s. 151).

⁵¹ Ibidem, cap. 31 (PL 34, s. 147).

is identified with being. As examples of such a way of understanding truth, Thomas cites the views of Augustine, who in his work *Soliloquia* stated: “*Soliloquia* “ stated: “*verum mihi videtur esse id quod est,*”⁴⁵ and Avicenna, who recognized that the truth of each particular thing is the property of being, which is inseparable from things.⁴⁶ Another way of defining truth is to capture it in terms of what formally constitutes its concept. This is how truth is defined by the philosopher whom Thomas, following other medieval writers, erroneously identifies with the Jewish thinker Isaac. His views are summarised in the sentence: “*veritas est adaequatio rei et intellectus*”. Similarly, the issue of truth will be presented by Anselm, who in the work “*Dialogus de veritate*” says: “*veritas est rectitudo sola mente perceptibilis*”⁴⁷. Aristotle also writes: “*τὸ μὲν γὰρ λέγειν τὸ ὄν μὴ εἶναι ἢ τὸ μὴ ὄν εἶναι ψεῦδος, τὸ δὲ τὸ ὄν εἶναι καὶ τὸ μὴ ὄν μὴ εἶναι ἀληθές.*”⁴⁸ The third account of truth, on the other hand, draws attention to the effect that is its consequence. This is what Hilary’s approach is about, which states that “*verum est declarativum et manifestativum esse.*”⁴⁹ Augustine also claims the same in his work entitled “*De vera religione*”, where he writes: “*ipsa est Veritas quae implere potuit, et id esse quo Est illud; ipsa Est quae illud ostendit Sicut est*”⁵⁰. In the same work, Augustine also notes that “*ut enim nos et omnes animae rationales, secundum Veritatem de inferioribus recte iudicamus; sic de nobis, quando eidem cohaeremus, sola ipsa Veritas iudicat*”⁵¹, which Thomas summarizes in the sentence: “*veritas est secundum quam de inferioribus iudicamus*”.

Each of the definitions cited above might become the subject of a separate study, as might other concepts that arose and were

⁴⁵ Augustine of Hippo, *Soliloquies*, II 5.8, (PL 32).

⁴⁶ Avicenna, *Metaphysics*, VIII c. 6, quoted after: Thomas Aquinas, op. cit., al.

⁴⁷ Anselm, *Dialogus de veritate*, cap. 11 (PL 158)

⁴⁸ Aristotle, *Metaphysics*, 1011 p. Greek text available on Perseus websites, at: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0051%3Abook%3D4%3Asection%3D1011b>. Accessed on 1.06.2023

⁴⁹ quoted after: Thomas Aquinas, op. cit., ql al.

⁵⁰ Augustine of Hippo, *De vera religione*, cap. 36 (PL 34, p. 151).

⁵¹ Ibidem, cap. 31 (PL 34, p. 147).

słuszność intencji⁵². Widzimy zatem, że koncepcji prawdy powstało bardzo wiele i jest niezwykle trudne, a może nawet niemożliwe, zrealizowanie postulatu ich harmonizacji. Próby takie oczywiście się pojawiały. C.S. Bartnik zwraca uwagę na prace kilku myślicieli, którzy mierzyli się z tym zadaniem. Jego zdaniem taki właśnie cel przyświecał badaniom M. Heideggera, E. Husserla, H.G. Gadamera, P. Ricoeura, L. Pareysona, U. Bettiego, G. Mura i E. Coretha. Z założenia nie chcieli oni zredukować prawdy do czystej zgodności wypowiedzi z idealnymi odpowiednikami poznawczymi. Przed abstrakcjami, bytami intencjonalnymi i treściami intelektualnymi stawiali byt, w którego strukturze poznanie znajduje swoje ontologiczne podstawy. Przyznawali wprawdzie, że zgodność formalna ma swoje miejsce w definicji prawdy, jednakże trzeba ją widzieć jako coś wtórnego w stosunku do zgodności z samym bytem⁵³. Tą właśnie drogą podąża koncepcja personalistyczna, której zarys postaramy się w tym miejscu przedstawić.

3. PRAWDA W UJĘCIU PERSONALISTYCZNYM

Prawda jest jednym z podstawowych zagadnień, nad którymi pochylają się myśliciele określani wspólnym mianem personalistów. Badali ją i definiowali tacy przedstawiciele tego kierunku jak K. Wojtyła, G. Marcel, czy M. Buber. Szczególnie interesująca wydaje się być koncepcja przedstawiona przez Karola Wojtyłę w encyklice „*Veritatis splendor*”. Rozwija w niej temat prawdy moralnej, podkreślając jej obiektywny charakter, oraz jej związki z wolnością i godnością osoby ludzkiej⁵⁴. Broni tezy o obiektywności prawdy, która jest niezależna od ludzkich wyborów⁵⁵, zawarta jest bowiem wprost w stworzonym bycie⁵⁶ i słowie

⁵² Por. E. Husserl, *Badania logiczne*, t. 2, tłum. J. Sidorek, Warszawa 2000, s. 146–152. J. Woleński, *Epistemologia. Poznanie, prawda, wiedza, realizm*, op. cit., s. 100–141.

⁵³ Por. C.S. Bartnik, *Hermeneutyka personalistyczna*, Lublin 1994, s. 255.

⁵⁴ Por. Jan Paweł II, *Veritatis splendor*, 4. 61. 87–88, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 1998.

⁵⁵ Por. ibidem, 35. 63. 84. 96.102.

⁵⁶ Por. ibidem, 53.

developed later, of which let us mention only those developed on the basis of pragmatism, evidentialism, consensualism, coherentism, reductionism, deflationism, minimalism, or disquotationalism. Only Husserl reflects on truth in three possible approaches: as the objective correlate of the objectifying act; the ideal relation of advection; the aspect of the act giving completeness; and as the rightness of intention.⁵² We can see, therefore, that very many conceptions of truth have arisen and it is extremely difficult, if not impossible, to realise the postulate of their harmonisation. There have, of course, been attempts to do so. Bartnik refers to the works of several thinkers who have grappled with this task. In his opinion, such was the aim of the research of M. Heidegger, E. Husserl, H.G. Gadamer, P. Ricoeur, L. Pareyson, U. Betti, G. Mur and E. Coreth. They did not want, by definition, to reduce truth to the pure correspondence of statements with ideal cognitive counterparts. Before abstractions, intentional entities and intellectual content, they placed being in whose structure cognition finds its ontological basis. While they admitted that formal conformity does have its place in the definition of truth, it must be seen as something secondary to conformity with the being itself.⁵³ This is the path followed by the personalistic concept, the outline of which we will try to present here.

3. TRUTH IN A PERSONALIST PERSPECTIVE

Truth is one of the fundamental issues addressed by thinkers collectively referred to as personalists. It has been studied and defined by such representatives of this direction as K. Wojtyła, G. Marcel, and M. Buber. The concept presented by Karol Wojtyła in his encyclical ‘Veritatis splendor’ seems particularly interesting. Therein he develops the theme of moral truth, emphasising its objective character, and its

⁵² Cf. E. Husserl, *Logical Investigations*, vol. 2, translated into Polish by J. Sidorek, Warszawa 2000, pp. 146–152. J. Woleński, *Epistemologia. Poznanie, prawda, wiedza, realizm*, op. cit., pp. 100–141.

⁵³ Cf. C.S. Bartnik, *Hermeneutyka personalistyczna*, Lublin 1994, p. 255.

Objawienia. Zwraca również uwagę na prawdę transcendentálną, która jest źródłem i gwarancją istnienia wszelkiej prawdy⁵⁷, a która utożsamia się z samym Bogiem, objawionym w Jezusie Chrystusie⁵⁸.

Z kolei Gabriel Marcel próbuje przedstawić istotę prawdy za pomocą szeregu przybliżeń⁵⁹. W swoich analizach wychodzi od fundamentalnego rozróżnienia między prawdami nauk szczegółowych. Prawdy szczegółowe, zdaniem G. Marcela, poza tym, że umożliwiają ściśle formułowanie zdań, dążą do utożsamienia się z wypowiedzią, która je wyraża. Ujęte same w sobie przedstawiają się jako bezosobowe, niezależne od głoszącego je podmiotu, a przez to narażone na degradację i skostnienie. W opozycji do prawd szczegółowych, francuski badacz stawia „prawdę w ogóle”, którą utożsamia z „duchem prawdy”, definiowanym w związku z ludzką kondycją. Dotykający sfery intelektu i wartości „duch prawdy”, umożliwia człowiekowi przywracanie sobie siebie samego, chroni przed skrajnościami i ukazuje go w perspektywie Boga⁶⁰. Osobnym tematem rozważań francuskiego filozofa jest refleksja nad tym, co sam nazywa „prawdami filozoficznymi”. W kolejnych rozważaniach zawartych w „Dzienniku metafizycznym” wykląda on, iż prawdy te są zależne od myśli, które je tworzą⁶¹. Oznacza to, iż prawda istnieje pod warunkiem jej sprawdzalności⁶². Powiada on: „Prawda miesza się tutaj z istnieniem w tej mierze, w jakiej może zostać orzeczona o niepoznawalnym, pozostaje tedy tylko abstrakcyjnym i pozbawionym treści mianem. Jeśli zatem istnieje coś absolutnie niesprawdzalnego, to nie może być to jednocześnie pomyślane jako zdadne do prawdy, nie może być ujęte jako różniące się jedynie stopniem

⁵⁷ Por. *ibidem*, 99.

⁵⁸ Por. *ibidem*, 2. 19. 23. 85. 87–88. 95.

⁵⁹ Por. Z. Januszewski, *Ludzka potrzeba prawdy jako nadzieja wobec „pękniętego świata” w refleksji Gabriela Marcela*, „Filozofia chrześcijańska” (2012), nr 9, s. 151.

⁶⁰ Por. G. Marcel, *Homo viator*, tłum. P. Lubicz, Warszawa 1984, s. 29. 143–145; *idem*, *Tajemnica bytu*, tłum. M. Frankiewicz, Kraków 1995, s. 54–55.

⁶¹ Por. G. Marcel, *Dziennik metafizyczny*, tłum. E. Wende, Warszawa 1987, s. 13.

⁶² *Ibidem*, s. 35–49

links with freedom and the dignity of the human person.⁵⁴ He defends the thesis of the objectivity of truth, which is independent of human choices⁵⁵, because it is contained directly in the created being⁵⁶ and word of Revelation. He also draws attention to transcendent truth, which is the source and guarantee of the existence of all truth,⁵⁷ and which is identified with God himself, revealed in Jesus Christ.⁵⁸

Gabriel Marcel, on the other hand, attempts to represent the essence of truth through a series of approximations.⁵⁹ In his analyses, he starts from the fundamental distinction between the truths of state-specific sciences. Specific truths, according to Marcel, not only enable the strict formulation of sentences, but also seek to identify themselves with the statement that expresses them. Taken on their own, they present themselves as impersonal, independent of the subject proclaiming them, and thus vulnerable to degradation and ossification. Opposed to specific truths, the French scholar places ‘truth in general’, which he identifies with the ‘spirit of truth’, defined in relation to the human condition. Touching the sphere of intellect and values, the ‘spirit of truth’ enables man to restore himself to himself, protects him from extremes and puts him in the perspective of God.⁶⁰ A separate theme of the French philosopher’s reflections is that of what he himself calls ‘philosophical truths’. In the following reflections contained in the ‘Metaphysical Journal’, he lectures that these truths are dependent on the thoughts that

⁵⁴ Cf. John Paul II, *Veritatis splendor*, 4. 61. 87–88, in: *Encyclical of the Holy Father John Paul II*, Kraków 1998.

⁵⁵ Cf. *ibidem*, 35. 63. 84. 96.102.

⁵⁶ Cf. *ibidem*, 53.

⁵⁷ Cf. *ibidem*, 99.

⁵⁸ Cf. *ibidem*, 2. 19. 23. 85. 87–88. 95.

⁵⁹ Cf. Z. Januszewski, *Ludzka potrzeba prawdy jako nadzieja wobec „pękniętego świata” w refleksji Gabriela Marcela*, „Filozofia chrześcijańska” (2012), No. 9, p. 151.

⁶⁰ Cf. G. Marcel, *Homo viator*, translated into Polish by P. Lubicz, Warszawa 1984, pp. 29. 143-145; *idem*, *The Mystery of Being*, trans. into Polish M. Frankiewicz, Kraków 1995, pp. 54-55.

od czegoś niesprawdzalnego”⁶³. Widzimy zatem, że badacz ten nie definiuje prawdy jako formy logicznej, lecz jako „funkcję tego, co można by nazwać możliwym doświadczeniem”⁶⁴.

M. Buber, w przeciwieństwie do dwóch wspomnianych powyżej myślicieli, rozwija swój personalizm w kierunku filozofii dialogu. W swoim najważniejszym dziele zatytułowanym „Ja i Ty”, które wpisuje się w nurt „Nowego Myślenia”, akcentuje znaczenie międzyosobowego dialogu, który staje się główną drogą do poznania prawdy⁶⁵. W rozdziale zatytułowanym „Między osobą a osobą” zapisze on: „Niezależnie od tego, jaki jest gdzie indziej sens słowa *prawda*, w sferze międzyludzkiej oznacza ono, że ludzie przedstawiają się sobie jako to, czym są. Nie chodzi o to, by jeden drugiemu mówił wszystko, co przychodzi mu na myśl, lecz jedynie o to, by nie pozwolić wślizgnąć się pomiędzy siebie i drugiego żadnemu pozorowi. Nie chodzi o możliwość *pofolgowania* sobie przed drugim, lecz o zapewnienie człowiekowi, któremu się zwierza, udziału w moim bycie”⁶⁶. Oznacza to, że prawda, o której tu mowa, jest prawdą egzystencjalną, istniejącą na poziomie relacji Ja – Ty, a opiera się na partycypacji w istnieniu i całkowitym otwarciu na drugiego”⁶⁷. Obok fragmentów odnoszących się do prawdy egzystencjalnej w pismach M. Bubera możemy znaleźć również pewne uwagi na temat prawdy konceptualnej, czyli takiej, która może polegać zarówno na zgodności pojęć z przedmiotami, jak i na zgodzie co do przyjęcia określonych przekonań za prawdę⁶⁸.

⁶³ Ibidem, s. 37.

⁶⁴ Por. ibidem, s. 38.

⁶⁵ Por. D.H. Frank, O. Leaman, *Historia filozofii żydowskiej*, tłum. P. Sajdek, Kraków 2009, s. 832.

⁶⁶ M. Buber, *Ja i Ty. Wybór pism filozoficznych*, tłum. i wybór J. Doktor, Warszawa 1992, s. 143.

⁶⁷ Por. R. Wieczorek, *Filzofia Martina Bubera z perspektywy epistemologicznej*, „Przegląd Filzoficzny – Nowa Seria” 1996, nr 4, s. 310; K. Dzikowska, *Obecność i moc. Zagadnienie prawdy w pismach Martina Bubera*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 2003, t. 15, s. 239. 246.

⁶⁸ Por. M. Buber, op. cit., s. 192; R. Wieczorek, art. cit., s. 310.

constitute them.⁶¹ This means that truth exists as long as it is verifiable.⁶² He says: “Truth is mixed up here with existence insofar as it can be adjudicated about the unknowable, and thus remains only an abstract and contentless designation. If, therefore, there is something absolutely unknowable, it cannot at the same time be conceived of as capable of truth, it cannot be apprehended as differing only in degree from something unknowable.”⁶³ Thus, we can see that this researcher does not define truth as a logical form, but as a “function of what could be called a possible experience”⁶⁴.

Buber, unlike the two thinkers, develops his personalism towards a philosophy of dialogue. In his most important work entitled *I and Thou*, which is part of the ‘New Thinking’ current, he emphasises the importance of inter-personal dialogue, which becomes the main path to the knowledge of truth.⁶⁵ In a chapter entitled “Between a person and a person” he writes: “Whatever the meaning of the word *truth* is elsewhere, in the interpersonal sphere it means that people present themselves as what they are. It is not a matter of one telling the other everything that comes to one’s mind, but only of not letting any pretence slip between oneself and the other. It is not about being able to indulge myself in front of the other, but about ensuring that the person I confide in has a share in my being.”⁶⁶ This means that the truth in question here is an existential truth, existing at the level of the I-Thou relationship, and is based on participation in existence and total openness to the other.⁶⁷ Along with passages referring to existential truth, in Buber’s writings

⁶¹ Cf. G. Marcel, *Metaphysical Journal*, translated into Polish by E. Wende, Warszawa 1987, p. 13.

⁶² Ibidem, p. 35.

⁶³ Ibid, pp. 37-39.

⁶⁴ Cf. ibidem, p. 38.

⁶⁵ Cf. D.H. Frank, O. Leaman, *History of Jewish Philosophy*, transl. into Polish by P. Sajdek, Kraków 2009, p. 832.

⁶⁶ M. Buber, *Me and Thou. Wybór pism filozoficznych*, transl. and select. By J. Doktor, Warszawa 1992, p. 143.

⁶⁷ Cf. R. Wieczorek, *Filzofia Martina Bubera z perspektywy epistemologicznej*, „Przegląd Filzoficzny – Nowa Seria” 1996, No. 4, p. 310; K. Dzikowska, *Obecność*

Już trzy wskazane tutaj koncepcje prawdy jasno ukazują, iż personalizizm nie jest systemem jednorodnym. Co więcej niektórzy spośród przedstawicieli tego kierunku wcale nie uznają personalizmu za system⁶⁹, a nawet, jak w przypadku dialogiki, za filozofię⁷⁰. Można się z tym poglądem zgodzić o tyle, o ile nazwa „personalizm” istotnie nie od razu oznaczała całościowy i zwarty system. Niemniej nawet w wypadku dzieł E. Mouniera mamy do czynienia z pewną w miarę całościową wizją świata, własną teorią i prakseologią. Personalizm opiera się na własnym systemie intelektualnym, własnej logice, pojęciach i języku. Nie może też być w żadnym razie redukowany do samej intuicji, etyki, czy też samej *praxis*⁷¹. Trzeba uznać również fakt, iż personalizmy, biorąc za punkt wyjścia osobę ludzką, nie doceniają całej złożoności pojęcia prawdy, którą zaprezentowaliśmy zarówno przy okazji wstępnych uwag leksykalnych, jak i w akapitach odnoszących się do wielości znaczeń, jakie pojęcie to nabiera w kolejnych opracowaniach filozoficznych. Często nie docenia się w nich również wartości ontologii, jako nieodzownego odniesienia dla wszelkich rozważań filozoficznych. Braki te stara się uzupełnić personalizizm uniwersalistyczny, stworzony przez lubelskiego teologa i filozofa C.S. Bartnika, dziś twórczo rozwijany przez jego uczniów.

Problem prawdy w ujęciu lubelskiego Teologa pojawia się przede wszystkim w kontekście jego personalistycznej teorii poznania, epistemologii i hermeneutyki. Punktem wyjścia dla jego rozważań jest wspólne z innymi personalistami stwierdzenie, iż wszelkie poznanie ma swe ontologiczne podstawy w strukturze bytu. Tylko byt może być poznawany i tylko byt może siebie samego poznawać, konstatować, afirmować, bądź przeciwnie siebie samego poznawczo negować i odrzucać. Byt jest więc zarówno źródłem, jak i gruntem poznania. Nicość może być pomyślana jedynie wtórnie, jako negacja bytu w określonym aspekcie.

⁶⁹ Por. E. Mounier, *Wprowadzenie do egzystencjalizmów oraz wybór innych prac*, tłum. E. Krasnowolska, Kraków 1964, s. 7; F. Copleston, *Historia filozofii*, t. 9, tłum. B. Chwedeńczuk, Warszawa 2006, s. 272.

⁷⁰ J. Doktor, *Wstęp*, do: M. Buber, op. cit., s. 37.

⁷¹ Por. C.S. Bartnik, *Historia filozofii*, Lublin 2001, s. 518.

one can also find some remarks on conceptual truth, i.e. truth that can consist both in the correspondence of concepts with objects and in the agreement to accept certain beliefs as truth.⁶⁸

The three concepts of truth indicated here demonstrate clearly that personalism is not a homogeneous system. Moreover, some of the representatives of this direction do not consider personalism to be a system at all⁶⁹, or even, as in the case of dialogics, as a philosophy.⁷⁰ One can agree with this view, insofar as the name 'personalism' did indeed not immediately imply a comprehensive and compact system. Nevertheless, even in Mounier's works, there is a fairly comprehensive vision of the world, a theory and praxeology of its own. Personalism is based on its own intellectual system, its own logic, concepts and language. Nor can it in any way be reduced to mere intuition, ethics, or *praxis* alone.⁷¹ It is also important to recognise that personalisms, while taking the human person as their starting point, underestimate the entire complexity of the concept of truth, which is presented both in the introductory lexical remarks and in the paragraphs relating to the multiple meanings that the concept takes on in subsequent philosophical studies. They also often underestimate the value of ontology as an indispensable reference for all philosophical reflections. These deficiencies are attempted to be remedied by universalist personalism, created by C.S. Bartnik, a theologian and philosopher from Lublin, and today creatively developed by his disciples.

The problem of truth in the Lublin theologian's view appears primarily in the context of his personalistic theory of cognition, epistemology, and hermeneutics. The starting point for his reflections is the statement

i moc. Zagadnienie prawdy w pismach Martina Bubera, „Poznańskie Studia Teologiczne” 2003, vol. 15, p. 239. 246.

⁶⁸ Cf. M. Buber, op. cit., p. 192; R. Wieczorek, art. cit., p. 310.

⁶⁹ Cf. E. Mounier, *Existentialist Philosophies – An Introduction*, translated into Polish by E. Krasnowolska, Kraków 1964, p. 7; F. Copleston, Copleston, *A History of Philosophy*, vol. 9, translated by into Polish B. Chwedeńczuk, Warsaw 2006, p. 272.

⁷⁰ J. Doktor, *Wstęp, do: M. Buber*, op. cit., p. 37.

⁷¹ Cf. Part S. Bartnik, *Historia filozofii*, Lublin 2001, p. 518.

Cechą charakterystyczną systemu personalizmu uniwersalistycznego jest stwierdzenie, że byt z samej swojej istoty zmierza do samopoznania. Z punktu widzenia osoby ludzkiej polega ono na przyrównaniu do rzeczy (*mensuratio ad rem*), która nie istnieje inaczej, jak tylko w relacji do człowieka⁷². Mamy tutaj do czynienia z poznawczym realizmem i obiektywizmem, który wykracza daleko poza wszystkie kierunki redukujące prawdę do samego zjawiska językowego i odrywające ją zarówno od porządku rzeczy, jak i od porządku personalnego⁷³.

Jeżeli fundamentem poznania, jak powyżej stwierdzono, jest byt, to również byt musi być fundamentem prawdy. Jest ona nie czym innym jak pochodną bytu, który zgodnie z przytoczoną powyżej etymologią słowa *αλήθεια*, otwiera się i odsłania⁷⁴. Owo odsłonięcie się bytu stanowi alfabny etap prawdy. Swoją pełnię i punkt Ω prawda osiąga w osobie. Z jednej strony osoba jest racją, zasadą, celem, kluczem i sensem prawdy⁷⁵. Z drugiej strony prawda kształtuje, realizuje i rozwija osobę.

⁷² W tym sensie H.G. Gadamer pisał, że poznanie jest dopasowaniem do rzeczy (*mensuratio ad rem*), tyle tylko, że owa rzecz nie jest jakimś *factum brutum*, nie jest czymś, co można zwyczajnie stwierdzić i zmierzyć, lecz ma ostatecznie ten sam rodzaj bytowania co człowiek (*Ist das historische Erkennen nicht planendes Entwerfen, nicht die Extrapolation von Willenszielen, kein Sichzurechtlegen der Dinge nach Wünschen und Vorurteilen oder Suggestionen der Mächtigen, sondern es bleibt eine Anmessung an die Sache, mensuratio ad rem. Nur, daß diese Sache hier nicht ein factum brutum, nicht ein bloß Vorhandenes, bloß Feststellbare und Meßbares ist, sondern zuletzt selbst von der Seinsart des Daseins*). Por. H.G. Gadamer, *Wahrheit und Methode*, Tübingen 1960, s. 247.

⁷³ Por. idem, *Heremneutika personalistyczna*, op. cit., s. 255; idem, *Personalizm*, Lublin 2000, s. 344–345.

⁷⁴ Idem, *Heremneutika personalistyczna*, op. cit., s. 255–256; idem, *Personalizm*, 245–246.

⁷⁵ Por. C.S. Bartnik, *Ogólny zarys systemu personalistycznego*, w: idem, *Szkice do systemu personalizmu*, Lublin 2006, s. 66; idem, *Kategoria personalności jako najwyższe uwarunkowanie*, w: idem, *Szkice do systemu personalizmu*, Lublin 2006, s. 83; idem, *Prawda i czas a dogmat chrystologiczny*, w: idem, *Chrystus – Syn Boga Żywego*, Lublin 2000, s. 191; W. Jaźniewicz, *Filozofia i teologia czasu. Czas w personalizmie uniwersalistycznym Czesława Stanisława Bartnika*, Kraków 2017, s. 250–251; P. Tarasiewicz, „Osoba jako kryterium badawcze”, *„Studia Elckie”* 2009, nr 11, s. 92.

shared with other personalists that all cognition has its ontological basis in the structure of being. Only being can be cognised and only being can cognise, affirm and affirm itself or, on the contrary, cognitively negate and reject itself. Being is thus both the source and ground of cognition. Nothingness can only be conceived secondarily, as the negation of being in a specific aspect.

A characteristic feature of the system of universalist personalism is the assertion that being, by its very nature, aims at self-knowledge. From the point of view of the human person, it consists in an assimilation to a thing (*mensuratio ad rem*), which does not exist except in relation to the man.⁷² What is involved here is a cognitive realism and objectivity, which goes far beyond all directions that reduce truth to a mere linguistic phenomenon and detach it from both the order of things and the personal order.⁷³

If the foundation of cognition, as stated above, is being, then being must also be the foundation of truth. It is nothing but a derivative of being, which, according to the etymology of the word *αλήθεια* quoted above, opens up and reveals itself.⁷⁴ This unveiling of being constitutes the alpha stage of truth. Truth attains its fullness and Ω point in the person. On the one hand, the person is the *raison d'être*, the principle, the goal, the key

⁷² In this sense, H.G. Gadamer wrote that cognition is a mensuration to things (*mensuratio ad rem*), only that this thing is not some *factum brutum*, it is not something that can be simply stated and measured, but ultimately has the same kind of existence as man (*Ist das historische Erkennen nicht planendes Entwerfen, nicht die Extrapolation von Willenszielen, kein Sichzurechtlegen der Dinge nach Wünschen und Vorurteilen oder Suggestionen der Mächtigen, sondern es bleibt eine Anmessung an die Sache, mensuratio ad rem. Nur, daß diese Sache hier nicht ein factum brutum, nicht ein bloß Vorhandenes, bloß Feststellbare und Meßbares ist, sondern zuletzt selbst von der Seinsart des Daseins*). Cf. H.G. Gadamer, *Wahrheit und Methode*, Tübingen 1960, p. 247.

⁷³ Cf. idem, *Heremneutika personalistyczna*, op. cit., p. 255; idem, *Personalizm*, Lublin 2000, pp. 344–345.

⁷⁴ Idem, *Heremneutika personalistyczna*, op. cit., pp. 255–256; idem, *Personalizm*, 245–246.

To dlatego możemy powiedzieć, że prawda może istnieć i mieć jakikolwiek sens, jedynie w relacji do osoby⁷⁶. Tak też postrzega ową relację J. Tischner, który napisze: „Prawda ontyczna wydaje się być niemożliwa bez prawdy o człowieku. A prawdę o człowieku osiąga się przede wszystkim na drodze doświadczenia siebie”⁷⁷. Prawda jest zatem relacją obustronną *rei ad personam et personam ad rei*. Wydaje się być ona jakąś poprawnością działania zarysowanej tu spirali hermeneutycznej. Nie istnieje ona w samej tylko anonimowej rzeczy, tak jak nie istnieje w samym tylko podmiocie. C.S. Bartnik powie, że jest ona „odsłonięciem prapierwotnej relacji w danym aspekcie osoby i rzeczy”⁷⁸. Oczywiście prymat, czy też punkt finalny zawsze stanowi byt osobowy, dlatego też prawda jest relacją ku-personalną. Nie może być ona samą strukturą rzeczy, czy też jakąś kategorią samego umysłu, lecz jest pozytywną relacją poznawczą podmiotu i przedmiotu w osobie⁷⁹.

W tym miejscu personalistyczna koncepcja prawdy zbiega się ze wspomnianą powyżej koncepcją Augustyna, zgodnie z którą *verum mihi videtur esse id quod est*. Prawda bowiem nie istnieje tylko w aspekcie esencjalnym, jako forma bytu, lecz nade wszystko w aspekcie realności istnienia. Prawda, zdaniem personalistów uniwersalistycznych, to istnienie, realność i swoista „absolutność ontyczna”, co C.S. Bartnik podsumowuje w zdaniu: Prawda „jest to więc jakby absolutne spotkanie się rzeczywistości z rzeczywistością na sposób rzeczywisty”⁸⁰.

Jeśli więc prawda opiera się na relacji ontycznej i jest pochodną istnienia należy w przyszłych badaniach nad tym zagadnieniem zaakcentować konieczny postulat, by w definiowaniu prawdy przesunąć akcent z poznawalności istoty na fakt istnienia.

⁷⁶ Por. K. Gózdź, *Personalizm systemowy*, w: *In persona Christi*, t. 2., red. K. Gózdź, Lublin 2009, s. 387.

⁷⁷ J. Tischner, *Rozumienie – dziejowość – prawda*, „*Analecta Cracoviensia*” 1973, t. 5, s. 356.

⁷⁸ Por. C.S. Bartnik, *Heremneutyka personalistyczna*, op. cit., s. 256.

⁷⁹ Por. *ibidem*.

⁸⁰ *Ibidem*.

and the meaning of truth.⁷⁵ On the other hand, truth shapes, realises and develops the person. It is for this reason that the truth can be said to exist, and to have any meaning, only in relation to the person.⁷⁶ This is also how this relationship is perceived by Tischner, who writes: “Ontical truth seems to be impossible without truth about man. And the truth about man is achieved primarily through the experience of the self.”⁷⁷ Truth is thus a reciprocal relation of *rei ad personam et personam ad rei*. It seems to be some sort of correct operation of the hermeneutic spiral outlined here. It does not exist in the anonymous thing alone, just as it does not exist in the subject alone. Bartnik will say that it is “the unveiling of the primordial relation in the given aspect of person and thing.”⁷⁸ Naturally, the primacy or final point is always a personal being, and therefore truth is a towards-personal relation. It cannot be a mere structure of things, or some category of the mind itself, but is a positive cognitive relation of subject and object in the person.⁷⁹

Here the personalist conception of truth coincides with Augustine’s conception, according to which *verum mihi videtur esse id quod est*. For truth does not exist only in the essential aspect, as a form of being, but above all in the aspect of the reality of existence. Truth, according to universalist personalists, is existence, reality, and a kind of “ontic

⁷⁵ Cf. Part S. Bartnik, *Ogólny zarys systemu personalistycznego*, in: idem, *Szkice do systemu personalizmu*, Lublin 2006, p. 66; idem, *Kategoria personalności jako najwyższe uwarunkowanie*, in: idem, *Szkice do systemu personalizmu*, Lublin 2006, p. 83; idem, *Prawda i czas a dogmat chrystologiczny*, in: idem, *Krista – Syn Boga Żywego*, Lublin 2000, p. 191; W. Jaźniewicz, *Filozofia i teologia czasu. Czas w personalizmie uniwersalistycznym Czesława Stanisława Bartnika*, Kraków 2017, pp. 250–251; P. Tarasiewicz, „Osoba jako kryterium badawcze”, *„Studia Ełckie”* 2009, No. 11, p. 92.

⁷⁶ Cf. K. Gózdź, *Personalizm systemowy*, in: *In persona Christi*, vol. 2., ed. K. Gózdź, Lublin 2009, p. 387.

⁷⁷ J. Tischner, *Rozumienie – dziejowość – prawda*, „*Analecta Cracoviensia*” 1973, vol. 5, p. 356.

⁷⁸ Cf. Part S. Bartnik, *Heremneutyka personalistyczna*, op. cit., p. 256.

⁷⁹ Cf. *ibidem*.

4. PODSUMOWANIE

W swoim fundamentalnym dziele zatytułowanym „Dzieje pojęć. Studia z semantyki i pragmatyki języka społeczno – politycznego” R. Koselleck słusznie zapisał: „Bez formacji społecznych oraz ich pojęć, mocą których – refleksyjnie lub autorefleksyjnie – określają one i próbują zrealizować stawiane przez siebie wyzwania, nie można niczego doświadczać i niczego opowiadać”⁸¹. Zdanie to możemy bez cienia wątpliwości odnieść również do rozważań filozoficznych i teologicznych. Bez dokładnego zdefiniowania pojęć, którymi się posługujemy, nie jesteśmy w stanie adekwatnie opisywać jakiegokolwiek rzeczywistości. W pierwszej części naszego artykułu ukazaliśmy w dużym skrócie konteksty znaczeniowe związane ze słowami odnoszącymi się do prawdy i prawdziwości. Nasze rozważania potwierdzają trafność słynnego spostrzeżenia S. Milla: „*Mankind have many ideas, and but few words*”⁸². Taki stan rzeczy skutkuje niebezpieczeństwem powstawania nieporozumień, „mieszania się idei” i powstawania niespójności logicznych⁸³. Zastosowana w personalizmie uniwersalistycznym metoda badania historii pojęć i ich dogłębnej analizy, znacznie ogranicza możliwość popełnienia błędu, już na tym wstępnym etapie badań nad zagadnieniem prawdy.

W kolejnych akapitach w których zarysowaliśmy wielość sposobów filozoficznego przedstawienia kategorii prawdy, wykazaliśmy, iż prawda posiada wymykającą się prostym definicjom istotę, która nie wyczerpuje się w stwierdzeniu, że określone zdanie jest prawdziwe, gdy jest tak, jak owo zdanie głosi, a co za tym idzie nie można jej interpretować minimalistycznie. Zasygnalizowaliśmy, że owa nieuchwytność istoty prawdy zasadza się na tym, iż posiada ona swój najgłębszy fundament w metafizycznej naturze świata. Stąd też przesadne akcentowanie znaczenia doświadczenia w badaniach nad zagadnieniem prawdy,

⁸¹ R. Koselleck, *Dzieje pojęć. Studia z semantyki i pragmatyki języka społeczno – politycznego*, tłum. J. Marecki, W. Kunicki, Warszawa 2009, s. 9.

⁸² S. Mill, *Use and Abuse of Political Terms*, „Tait’s Edinburgh Magazine” 1832, t. I, s. 166.

⁸³ Por. ibidem; R. Koselleck, op. cit., s. 41.

absoluteness”, which Bartnik summarises in the sentence: Truth “is thus, as it were, the absolute meeting of reality with reality in a real way.”⁸⁰

Thus, if truth is based on an ontic relation and is derived from existence, the necessary postulate that the emphasis in defining truth should be shifted from the cognisability of essence to the fact of existence should be emphasised in future research on this issue.

4. CONCLUSIONS

In his fundamental work entitled *Begriffsgeschichten: Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache* (suhrkamp taschenbuch wissenschaft), Koselleck aptly writes: “Without social formations and their concepts, by means of which – reflexively or self-reflexively – they define and attempt to realise the challenges they pose, nothing can be experienced and nothing can be narrated.”⁸¹ This sentence can also undoubtedly refer to philosophical and theological considerations. Without a precise definition of the concepts we use, we are not able to adequately describe any reality. In the first part of our article, we briefly presented the semantic contexts related to words relating to truth and veracity. There is no doubt that this sentence can also be applied to philosophical and theological reflections. Without a precise definition of the terms we use, we cannot adequately describe any reality. In the first part of this paper, we briefly outline the contexts of meaning associated with words relating to truth and veracity. These reflections confirm the accuracy of S. Mill’s famous observation: “*Mankind have many ideas, and but few words.*”⁸² However, this state of affairs results in the danger of misunderstandings, the ‘mixing of ideas’ and the emergence of logical inconsistencies.⁸³ The method of examining

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ R. Koselleck, *Begriffsgeschichten: Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache* (suhrkamp taschenbuch wissenschaft), trans. In to Polish by J. Marecki, W. Kunicki, Warsaw 2009, p. 9.

⁸² S. Mill, *Use and Abuse of Political Terms*, „Tait’s Edinburgh Magazine” 1832, vol. I, p. 166.

⁸³ Cf. ibidem; R. Koselleck, op. cit., p. 41.

z jednoczesnym pominięciem, lub deprecjonowaniem wartości ontologii, nie może prowadzić do zadawalających wyników. Przykładem mogą być prace teologów poddających krytyce wspomnianą przez nas powyżej encyklikę „*Veritatis splendor*”. Odrzucając fundamenty ontologiczne prawdy zwracają się oni w stronę subiektywizmu, czyniąc go podstawą etyki sytuacyjnej, konsekwencjonalizmu i teleologizmu⁸⁴. Personalizm uniwersalistyczny pozwala uniknąć tego niebezpieczeństwa. Koncepcja prawdy rozwijana na jego gruncie wyrasta z metafizyki i odwołuje się do ontologicznej struktury bytu. W tym sensie prawda przedstawia się w tym systemie jako stwierdzona przez podmiot osobowy zgodność między epistemiczną a ontyczną egzemplifikacją uniwersaliów⁸⁵. Jako taka zaś zawsze znajdzie swój ostateczny kształt i sens w odniesieniu do Osób Boskich, według tego, co zapisał N. Malebranche, że „zgodnie z naszym przekonaniem widzimy Boga, gdy widzimy prawdy wieczne, nie dlatego, że te prawdy są Bogiem, ale dlatego, że idee od których te prawdy zależą, są w Bogu i zależą od Boga⁸⁶”. Wnioski, jakie wynikają z naszych badań nie tylko potwierdzają słuszność postawionej tezy, że badania nad prawdą w ramach systemu personalizmu uniwersalistycznego są interesujące i warte kontynuowania, ale stanowią silną przesłankę do tego, by rozwijać sam system, posiadający duże walory poznawcze, agatyczne, telepatyczne, kaloniczne, wolnościowe, eksplikacyjne i prakseologiczne⁸⁷.

⁸⁴ Por. J. Kowalski, *Zadania teologów moralistów w świetle encykliki „Veritatis splendor*, „*Studia Theologica Varsaviensia*” 1994, nr 1, s. 88–89; G. Dziewulski, *Prawo naturalne w ujęciu Jana Pawła II*, „*Łudzkie Studia Teologiczne*” 2017, nr 2, s. 46.

⁸⁵ Por. S. Judycki, *Epistemologia*, t. II, 944.

⁸⁶ „Ainsi selon notre sentiment, nous voyons Dieu lorsque nous voyons des vérités éternelles : non que ces vérités soient Dieu, mais parce que les idées dont ces vérités dépendent sont en Dieu.” N. Malebranche, *De la recherche de la vérité*, tłum. wł., Paris 1842, s. 413.

⁸⁷ Por. C.S. Bartnik, *Personalizm uniwersalistyczny*, w: idem, *Szkice do systemu personalizmu*, Lublin 2006, s. 49.

the history of concepts and their in-depth analysis, as applied in universalist personalism, significantly reduces the possibility of error, even at this preliminary stage of research on the question of truth.

In the subsequent paragraphs, in which an outline of the multiple ways of philosophical presentation of the category of truth is provided, we have shown that truth possesses an essence that escapes simple definitions, which is not limited to the statement that a certain sentence is true when it is as that sentence proclaims it to be, and therefore cannot be interpreted minimally. What has been indicated is that the elusiveness of the essence of truth is rooted in the fact that it has its deepest foundation in the metaphysical nature of the world. Hence, an exaggerated emphasis on the importance of experience in the study of the question of truth, while ignoring or depreciating the value of ontology, cannot lead to satisfactory results. An example of this can be found in the work of theologians who criticise the encyclical “*Veritatis splendor*” mentioned above. Rejecting the ontological foundations of truth, they turn to subjectivism, thus making it the basis of situational ethics, consequentialism and teleologism.⁸⁴ Universalist personalism avoids this danger. The conception of truth developed on its grounds grows out of metaphysics and refers to the ontological structure of being. In this sense, truth presents itself in this system as the correspondence found by the personal subject between epistemic and ontic exemplification of universals.⁸⁵ As such, on the other hand, it will always find its ultimate shape and meaning in relation to the Divine Persons, as N. Malebranche records that “according to our conviction, we see God when we see eternal truths, not because these truths are God, but because the ideas on which these truths depend are in God and depend on God.”⁸⁶ The conclusions that arise from our research not only

⁸⁴ Cf. J. Kowalski, *Zadania teologów moralistów w świetle encykliki „Veritatis splendor*, „*Studia Theologica Varsaviensia*” 1994, No. 1, pp. 88-89; G. Dziwulski, *Prawo naturalne w ujęciu Jana Pawła II*, „*Łudzkie Studia Teologiczne*” 2017, No. 2, p. 46.

⁸⁵ Cf. S. Judycki, *Epistemologia*, vol. II, 944.

⁸⁶ „Ainsi selon notre sentiment, nous voyons Dieu lorsque nous voyons des vérités éternelles : non que ces vérités soient Dieu, mais parce que les idées dont

Streszczenie

W artykule przedstawiono złożoność zagadnień związanych z próbą definicji pojęcia prawdy. Złożoność ta widoczna jest już na poziomie leksykalnym o czym świadczy przedstawiona w zarysie analiza słów oznaczających prawdę takich jak polskie „prawda”, greckie „αλήθεια” i hebrajskie אמת. Również w obrębie filozofii nie wypracowano jak dotąd jednej, zadawalającej koncepcji prawdy, która obejmowałaby wszystkie możliwe znaczenia i konotacje z tym pojęciem związanych. Jedną z nowszych prób wypracowania całościowej koncepcji prawdy podjęto na bazie personalizmu uniwersalistycznego. Opierające się na postulacie przeniesienia akcentu z poznawalności istoty na fakt istnienia badania dają nadzieję na znaczący postęp w rozumieniu prawdy i prawdziwości.

Słowa kluczowe: prawda, personalizm uniwersalistyczny

BIBLIOGRAFIA

- Abebe A.S., *Personalistyczna teologia kultury*, Warszawa 2022.
- Ajdukiewicz K., *Zagadnienia i kierunki filozofii. Teoria poznania. Metafizyka*, Warszawa 1983.
- Anzelm, *Dialogus de veritate*, PL 158, s. 168–486.
- Arystoteles, *Metafizyka*, Tekst grecki dostępny na stronach internetowych Perseus, pod adresem: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0051>
- Augustyn z Hippony, *De vera religione*, PL 34, s. 122–172.
- Augustyn z Hippony, *Soliloquies*, PL 32, s. 869–904.
- Bartnik C.S., *Agapetologia personalistyczna*, w: idem, *Kultura i świat osoby*, Lublin 1999, s. 187–206.
- Bartnik C.S., *Dogmatyka katolicka*, t. 2, Lublin 2003.
- Bartnik C.S., *Hermeneutyka personalistyczna*, Lublin 1994.
- Bartnik C.S., *Historia filozofii*, Lublin 2001.
- Bartnik C.S., *Ogólny zarys systemu personalistycznego*, w: idem, *Szkice do systemu personalizmu*, Lublin 2006, s. 51–71.
- Bartnik C.S., *Personalizm uniwersalistyczny*, w: idem, *Szkice do systemu personalizmu*, Lublin 2006, s. 41–50.
- Bartnik C.S., *Zarys teologii przestrzeni*, „Collectanea Theologica” 1984, nr 54, s. 21–37.
- Bartnik, C.S., *Prawda i czas a dogmat chrystologiczny*, w: idem, *Chrystus – Syn Boga Żywego*, Lublin 2000, s. 185–192.

confirm the validity of the thesis that the study of truth within the system of universalist personalism is both interesting and worth pursuing, but provide a strong rationale for developing the system itself, which has great cognitive, agmatic, telepathic, calponic, freedom, explicative and praxeological qualities.⁸⁷

Abstract

This article presents the complexity of the issues involved in attempting to define the concept of truth. This complexity is evident right from the lexical level, as evidenced by the outlined analysis of words denoting truth such as the Polish *prawda*, the Greek *ἀλήθεια* and the Hebrew *אֱמֶת*. Neither within philosophy has a single, satisfactory conception of truth been developed so far that encompasses all possible meanings and connotations associated with this concept. One of the more recent attempts to develop a comprehensive concept of truth has been made on the basis of universalist personalism. Based on the postulate of shifting the emphasis from the cognisability of essence to the fact of existence, the research offers hope for significant progress in the understanding of truth and veracity.

Keywords: truth, universalist personalism,

BIBLIOGRAPHY

- Abebe A.S., *Personalistyczna teologia kultury*, Warszawa 2022.
 Ajdukiewicz K., *Zagadnienia i kierunki filozofii. Teoria poznania. Metafizyka*, Warsaw 1983.
 Anzelm, *Dialogus de veritate*, PL 158, pp. 168–486.
 Aristotle, *Metaphysics*, Greek text available on the Perseus website at: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0051>
 Augustine of Hippo, *De vera religione*, PL 34, pp. 122–172.
 Augustine of Hippo, *Soliloquies*, PL 32, pp. 869–904.
 Bartnik C.S., *Agapetologia personalistyczna*, in: idem, *Kultura i świat osoby*, Lublin 1999, pp. 187–206.
 Bartnik C.S., *Dogmatyka katolicka*, vol. 2, Lublin 2003.

ces vérités dépendent sont en Dieu.” N. Malebranche, *De la recherche de la vérité*, translated into Italian, Paris 1842, p. 413.

⁸⁷ Cf. Part S. Bartnik, *Personalizm uniwersalistyczny*, in: idem, *Szkice do systemu personalizmu*, Lublin 2006, p. 49.

- Bartnik, C.S., *Kategoria personalności jako najwyższe uwarunkowanie*, w: idem, *Szkice do systemu personalizmu*, Lublin 2006, s.81–85.
- Bartnik, C.S., *Personalizm*, Lublin 2000.
- Briks P., *Podręczny słownik hebrajsko – polski i aramejsko – polski Starego Testamentu*, Warszawa 1999.
- Brückner A., *Słownikiem etymologicznym języka polskiego*, Kraków 1927.
- Buber M., *Ja i Ty. Wybór pism filozoficznych*, tłum. i wybór J. Doktor, Warszawa 1992.
- Bultmann R., *Der griechische und hellenistische Sprachgebrauch von ἀλήθεια*, w: Kittel G., ed., *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 1933, s. 239–240.
- Doktor J., *Wstęp*, do: M. Buber, *Ja i Ty. Wybór pism filozoficznych*, tłum. i wybór J. Doktor, Warszawa 1992.
- Dziewulski G., *Prawo naturalne w ujęciu Jana Pawła II*, „Ludzkie Studia Teologiczne” 2017, nr 2, s. 37–54.
- Dzikowska K., *Obecność i moc. Zagadnienie prawdy w pismach Martina Bubera*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 2003, t. 15, s. 235–246.
- Frank D.H., Leaman O., *Historia filozofii żydowskiej*, tłum. P. Sajdek, Kraków 2009.
- Friendländer P., *Platon. Seinswahrheit und Lebenswirklichkeit*, Berlin 1954.
- Gadamer H.G., *Wahrheit und Methode*, Tübingen 1960.
- Gózdź K., *Inpersonalisatio jako wyznacznik chrystologii*, w: *Ku mądrości teologii*, red. K. Gózdź, E. Sienkiewicz, s. 237–250.
- Gózdź K., *Personalizm systemowy*, w: *In persona Christi*, t. 2., red. K. Gózdź, Lublin 2009, s. 385–393.
- Guzowski K., *Hermeneutyka personalistyczna*, w: *In Persona Christi*, t. 2, red. K. Gózdź, s. 331–350 oraz w: *Ku mądrości teologii*, red. K. Gózdź, E. Sienkiewicz, s. 23–47.
- Homer, *Iliada*, Tekst grecki dostępny na stronach internetowych Perseus, pod adresem: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:abo:tlg,0012,001:23:629>
- <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0051%3Abook%3D4%3Asection%3D1011b>.
- Husserl E., *Badania logiczne*, t. 2, tłum. J. Sidorek, Warszawa 2000.
- Idem, *Odyseja*, Tekst grecki dostępny na stronach internetowych Perseus, pod adresem: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:abo:tlg,0012,002:16:87>
- Jan Paweł II, *Veritatis splendor*, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 1998.
- Januszewski Z., *Ludzka potrzeba prawdy jako nadzieja wobec „pękniętego świata” w refleksji Gabriela Marcela*, „Filozofia chrześcijańska” (2012), nr 9, s. 141–157.

- Bartnik C.S., *Hermeneutyka personalistyczna*, Lublin 1994.
- Bartnik C.S., *Historia filozofii*, Lublin 2001.
- Bartnik C.S., *Ogólny zarys systemu personalistycznego*, w: idem, *Szkice do systemu personalizmu*, Lublin 2006, pp. 51–71.
- Bartnik C.S., *Personalizm uniwersalistyczny*, in: idem, *Szkice do systemu personalizmu*, Lublin 2006, pp. 41–50.
- Bartnik C.S., *Zarys teologii przestrzeni*, „Collectanea Theologica” 1984, No. 54, pp. 21–37.
- Bartnik, C.S., *Prawda i czas a dogmat chrystologiczny*, in: idem, *Chrystus – Syn Boga Żywego*, Lublin 2000, pp. 185–192.
- Bartnik, C.S., *Kategorie personalności jako najwyższe uwarunkowanie*, in: idem, *Szkice do systemu personalizmu*, Lublin 2006, pp. 81–85.
- Bartnik, C.S., *Personalizm*, Lublin 2000.
- Briks P., *Podręczny słownik hebrajsko – polski i aramejsko – polski Starego Testamentu*, Warszawa 1999.
- Brückner A., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1927.
- Buber M., *Me and Thou. [Ja i Ty. Wybór pism filozoficznych]*, translated and selected by J. Doktor, Warsaw 1992.
- Bultmann R., *Der griechische und hellenistische Sprachgebrauch von ἀλήθεια*, in: Kittel G., ed., *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 1933, pp. 239–240.
- Doktor J., *Introduction*, to: M. Buber, *Ja i Ty. Wybór pism filozoficznych*, translated and selected by J. Doktor, Warsaw 1992.
- Dziewulski G., *Prawo naturalne w ujęciu Jana Pawła II*, „Ludzkie Studia Teologiczne” 2017, No. 2, pp. 37–54.
- Dzikowska K., *Obecność i moc. Zagadnienie prawdy w pismach Martina Bubera*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 2003, vol. 15, pp. 235–246.
- Frank D.H., Leaman O., *Historia filozofii żydowskiej*, transl. P. Sajdek, Kraków 2009.
- Friendländer P., *Plato. Seinswahrheit und Lebenswirklichkeit*, Berlin 1954.
- Gadamer H.G., *Wahrheit und Methode*, Tübingen 1960.
- Gózdź K., *Inpersonalisatio jako wyznacznik chrystologii*, in: *Ku mądrości teologii*, ed. K. Gózdź, E. Sienkiewicz, pp. 237–250.
- Gózdź K., *Personalizm systemowy*, in: *In persona Christi*, vol. 2., ed. K. Gózdź, Lublin 2009, pp. 385–393.
- Guzowski K., *Hermeneutyka personalistyczna*, in: *In Persona Christi*, vol. 2, ed. K. Gózdź, pp. 331–350 and in: *Ku mądrości teologii*, ed. K. Gózdź, E. Sienkiewicz, pp. 23–47.
- Homer, *The Iliad*, Greek text available on the Perseus website at: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:abo:tlg,0012,001:23:629>
- <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0051%3Abook%3D4%3Asection%3D1011b>.

- Jaźniewicz W., *Filozofia i teologia czasu. Czas w personalizmie uniwersalistycznym Czesława Stanisława Bartnika*, Kraków 2017.
- Judycki S., *Epistemologia*, t. II, Poznań – Warszawa 2020.
- Kowalczyk S., *Personalizm – podstawy, idee, konsekwencje*, Lublin 2012.
- Kowalski J., *Zadania teologów moralistów w świetle encykliki „Veritatis splendor*, „*Studia Theologica Varsaviensia*” 1994, nr 1, s. 85–100.
- Kozłowski R., *Metafizyka osoby ludzkiej w ujęciu Czesława Stanisława Bartnika*, „*Seminare. Poszukiwania Naukowe*” 2018, nr 3, s. 51–63.
- Krzyszowski Z., *Współczesny Piotr Skarga*, w: *In Persona Christi*, t. 2, red. K. Gózdź, s. 771–778.
- Liddell H.G., Scott R., *A Greek – English Lexicon*, New York, Chicago, Cincinnati 1901.
- Luther W., *“Wahrheit” und “Lüge” im ältesten Griechentum*, Borna – Leipzig 1935.
- Łuczak H., *„Niegodziwość musi zamknąć swe usta*, w: *In Persona Christi*, t. 2, red. K. Gózdź, s. 651–661.
- Malebranche N., *De la recherche de la vérité*, Paris 1842.
- Marcel G., *Dziennik metafizyczny*, tłum. E. Wende, Warszawa 1987.
- Marcel G., *Homo viator*, tłum. P. Lubicz, Warszawa 1984.
- Marcel G., *Tajemnica bytu*, tłum. M. Frankiewicz, Kraków 1995.
- Mickiewicz A., *Do Joachima Lelewela z okoliczności rozpoczęcia kursu historii powszechnej w uniwersytecie wileńskim, dnia 9 stycznia 1822 r.*, w: idem, *Dzieła*, t. I, oprac. Cz. Zgorzelski, Warszawa 1993.
- Mill S., *Use and Abuse of Political Terms*, „*Tait’s Edinburgh Magazine*” 1832, t. I, s. 164–172.
- Misiak R., *Hermeneutyczny projekt antropologii i jego ocena z pozycji personalizmu*, w: *Świat osoby. Personalizm Czesława S. Bartnika*, red. K. Guzowski, G. Barth, Lublin 2016, s. 137–156.
- Mounier E., *Wprowadzenie do egzystencjalizmów oraz wybór innych prac*, tłum. E. Krasnowolska, Kraków 1964.
- Platon, *Kratylos*, tłum. W. Stefański, Wrocław 1990.
- Platon, *Państwo*, VII 515C. Tekst grecki dostępny na stronach internetowych Perseus, pod adresem: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0167%3Abook%3D7%3Asection%3D515c/> Tekst polski: tłum. W. Witwicki, Kęty 2003.
- Quell G., ἀλήθεια, w: G. Kittel (Ed.), *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 1933, s. 233–237.
- Sienkiewicz E., *Teologia rzeczywistości ziemskich*, w: *Ku mądrości teologii*, red. K. Gózdź, E. Sienkiewicz, s. 91–125.
- Słownik grecko – polski*, red. Z. Abramowiczówna, t. III, Warszawa 1962.
- Słownik Języka Polskiego*, red. M. Szymczak, Warszawa 1996, t. II.
- Słownik łacińsko – polski*, t. V, red. M. Plezia, Warszawa 2007.

- Husserl E., *Badania logiczne*, vol. 2, translated by J. Sidorek, Warsaw 2000.
- Idem, *The Odyssey*, Greek text available on the Perseus website at: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:abo:tlg,0012,002:16:87>
- John Paul II, *Veritatis splendor*, in: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 1998.
- Januszewski Z., *Ludzka potrzeba prawdy jako nadzieja wobec „pękniętego świata” w refleksji Gabriela Marcela*, “Filozofia chrześcijańska” (2012), No. 9, pp. 141–157.
- Jaźniewicz W., *Filozofia i teologia czasu. Czas w personalizmie uniwersalistycznym Czesława Stanisława Bartnika*, Kraków 2017.
- Judycki S., *Epistemologia*, vol. II, Poznań – Warsaw 2020.
- Kowalczyk S., *Personalizm – podstawy, idee, konsekwencje*, Lublin 2012.
- Kowalski J., *Zadania teologów moralistów w świetle encykliki “Veritatis splendor”*, “Studia Theologica Varsaviensia” 1994, No. 1, pp. 85–100.
- Kozłowski R., *Metafizyka osoby ludzkiej w ujęciu Czesława Stanisława Bartnika*, “Seminare. Poszukiwania Naukowe” 2018, No. 3, pp. 51-63.
- Krzyszowski Z., *Współczesny Piotr Skarga*, in: *In Persona Christi*, vol. 2, ed. K. Gózdź, pp. 771-778.
- Liddell H.G., Scott R., *A Greek – English Lexicon*, New York, Chicago, Cincinnati 1901.
- Luther W., *“Wahrheit” und “Lüge” im ältesten Griechentum*, Borna – Leipzig 1935.
- Łuczak H., *“Wickedness must close its mouth”*, in: *In Persona Christi*, vol. 2, ed. K. Gózdź, pp. 651-661.
- Malebranche N., *De la recherche de la vérité*, Paris 1842.
- Marcel G., *Dziennik metafizyczny*, translated by E. Wende, Warsaw 1987.
- Marcel G., *Homo viator*, translated by P. Lubicz, Warsaw 1984.
- Marcel G., *Tajemnica bytu*, trans. M. Frankiewicz, Kraków 1995.
- Mickiewicz A., *Do Joachima Lelewela z okoliczności rozpoczęcia kursu historii powszechnej w uniwersytecie wileńskim, dnia 9 stycznia 1822 r.*, in: idem, *Dzieła*, vol. I, ed. Part Zgorzelski, Warsaw 1993.
- Mill S., *Use and Abuse of Political Terms*, “Tait’s Edinburgh Magazine” 1832, vol. I, pp. 164–172.
- Misiak R., *Hermeneutyczny projekt antropologii i jego ocena z pozycji personalizmu*, in: *Świat osoby. Personalizm Czesława S. Bartnika*, ed. K. Guzowski, G. Barth, Lublin 2016, pp. 137–156.
- Mounier E., *Wprowadzenie do egzystencjalizmów oraz wybór innych prac*, translated by E. Krasnowolska, Kraków 1964.
- Plato, *Cratylus*, translated by W. Stefański, Wrocław 1990.
- Plato, *The Republic*, VII 515C. Greek text available on Perseus websites, at: [http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus %3Atext%3A1999.01.0167%3Abook%3D7%3Asection%3D515c](http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0167%3Abook%3D7%3Asection%3D515c)/Polish text: transl. W. Witwicki, Kęty 2003.

- Stavru A., *Phainesthai, dokein und alêtheia in Platons Politeia*, "Archiv für Begriffsgeschichte" 2018/2019, nr 60/61, s. 65–83.
- Stepulak M.Z., *Naród w twórczości Księdza Profesora Czesława Stanisława Bartnika*, „Rocznik towarzystwa Naukowego Płockiego” 2022, nr XIV, s. 249–269.
- Tarasiewicz P., „Osoba jako kryterium badawcze”, „Studia Elckie” 2009, nr 11, s. 91–101.
- Tischner J., *Rozumienie – dziejowość – prawda*, „Analecta Cracoviensia” 1973, s. 387–358.
- Tomasz z Akwinu, *Kwestie dyskutowane o prawdzie*, tłum. A. Aduszkiewicz, L. Kuczyński, J. Ruszczyński. Tekst łaciński: *Questiones disputatae de veritate, Romae ad Danctae Sabinae 1970–1976*.
- Warzeszak J., *Hamartologia pneumatologiczna*, w: *In Persona Christi*, t. 2, red. K. Gózdź, s. 543–552.
- Wieczorek R., *Filzofia Martina Bubera z perspektywy epistemologicznej*, „Przegląd Filzoficzny – Nowa Seria” 1996, nr 4, s. 305–320.
- Woleński J., *Aletheia In Greek thought until Aristotle*, „Annals of Pure and Applied Logic” (2004), nr 127, s. 339–360.
- Woleński J., *Epistemologia. Poznanie, prawda, wiedza, realizm*, Warszawa 2005.
- Wójcik A.J., *Określenie znaczenia prawdy w Biblii hebrajskiej poprzez treść terminów powiązanych znaczeniowo z ‘emet i ‘emunah*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego, Prace z Nauk Społecznych. Folia Philosophica” (2002), nr. 20, s. 109–139.
- Wójcik E., *Metatheologia Bartnicana*, w: *Ku mądrości teologii*, red. K. Gózdź, E. Sienkiewicz, Szczecin 2008, s. 13–21.

- Quell G., ἀλήθεια, in: G. Kittel (Ed.), *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 1933, pp. 233-237.
- Sienkiewicz E., *Teologia rzeczywistości ziemskich*, in: *Ku mądrości teologii*, ed. K. Gózdź, E. Sienkiewicz, pp. 91-125.
- Słownik grecko – polski*, ed. Z. Abramowiczówna, vol. III, Warsaw 1962.
- Słownik Języka Polskiego*, ed. M. Szymczak, Warsaw 1996, vol. II.
- Słownik łacińsko – polski*, vol. V, ed. M. Plezia, Warsaw 2007.
- Stavru A., *Phainesthai, dokein und alêtheia in Platons Politeia*, “Archiv für Begriffsgeschichte” 2018/2019, No. 60/61, pp. 65–83.
- Stepulak M.Z., *Naród w twórczości Księdza Profesora Czesława Stanisława Bartnika*, „Rocznik towarzystwa Naukowego Płockiego” 2022, no. XIV, pp. 249–269.
- Tarasiewicz P., “Osoba jako kryterium badawcze”, “Studia Elckie” 2009, No. 11, pp. 91-101.
- Tischner J., *Rozumienie – dziejowość – prawda*, “Analecta Cracoviensia” 1973, pp. 387–358.
- Thomas Aquinas, *Kwestie dyskutowane o prawdzie*, trans. A. Aduszkiewicz, L. Kuczyński, J. Ruszczyński. Latin text: *Questiones disputatae de veritate*, Romae ad Danctae Sabinae 1970–1976.
- Warzeszak J., *Hamartologia pneumatologiczna*, in: *In Persona Christi*, vol. 2, ed. K. Gózdź, pp. 543-552.
- Wieczorek R., *Filzofia Martina Bubera z perspektywy epistemologicznej*, „Przegląd Filzoficzny – Nowa Seria” 1996, No. 4, pp. 305–320.
- Woleński J., *Aletheia In Greek thought until Aristotle*, “Annals of Pure and Applied Logic” (2004), No. 127, pp. 339–360.
- Woleński J., *Epistemologia. Poznanie, prawda, wiedza, realizm*, Warsaw 2005.
- Wójcik A.J., *Określenie znaczenia prawdy w Biblii hebrajskiej poprzez treść terminów powiązanych znaczeniowo z ‘emet i ‘emunah*, “Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego, Prace z Nauk Społecznych. Folia Philosophica” (2002), no. 20, pp. 109–139.
- Wójcik E., *Metatheologia Bartnicana*, in: *Ku mądrości teologii*, ed. K. Gózdź, E. Sienkiewicz, Szczecin 2008, pp. 13-21.